

Mesail.

Üç Aylık Düşünce Dergisi • Sayı 9 • Güz 2021

Dosya Konusu:
İstanbul ve Dönüşüm

Genel Yayın Yönetmeni

Selim Yaman

Yayın Kurulu

Abdullah Yasir Atalan

Abdullah Yusuf Kabaoğlu

Ahmet Utku Akbıyık

Arif Erbil

Bahadır Sancak

Betül Demirel

Ebrar Sena Çekiç

Muhammed Bedrettin Toprak

Muhammet Nurullah Güleç

Saadet Taşyürek

Redaksiyon

Enes Çolak

Sosyal Medya

Begüm Kıtay

Grafik Tasarım

Saadet Taşyürek

Kapak Resmi

Ahmet Faruk Yılmaz

İletişim:

mesail.org

mesaileditorial@gmail.com

•İçindekiler•

Dönüşen Mekan, Değişen Sesler; İstanbul'un Müziği

Güven Adıgüzel

7

İstanbul'un Anadolu Tarafından Yeniden Fethi

M. Bedrettin Toprak

10

Bir Suriyelinin Gözünden İstanbul

Kemal al-Ali

13

19. yüzyılda İstanbul'un İdari Dönüşümünü Mahalle Ölçeğinde

Yeniden Düşünmek

Büşranur Bekman

15

İstanbul'un Finansörleri: Galata Bankerleri ve Düyun-ı

Umumiye'nin Serencamı

M. Nurullah Güleç

18

İstanbul'da Kamusal Sohbet Mahallerinin Dönüşümü

Melih Sadık Küçük

21

•İçindekiler•

Mültecilerin İstanbul'u

Merve B. Gökçe Büyükkınac

24

aroluş Mücadelesinin Gizli Tanıkları: Arap Harfleriyle

İspanyolca/Aljamiado Literatürü

Fatma Büşra Çoban

27

•Editörden•

Kıymetli Okurlarımız,

Mesail Ekibi olarak öncelikli hedeflerimizden biri, son iki asırdan beri süregelen dönüşümü anlamak ve çağın getirdiği meydan okumalarla yüzleşmekti. Bu izi sürdüğümüz farklı mecralar ve konular oldu. Dönüşümü, bu mecralardan -belki de en önemlisi olan- mekân üzerinden okumak ise bu sayının temel fikrini teşkil etti.

İstanbul, elbette bir dergi sayısına sığdırılmayacak kadar büyük. Tarihi, kültürü, kaderini birleştirdiği imparatorlukları, üzerine oluşmuş literatürü, başından geçen olayları, nüfusu, insanları, güzelliği; kısacası herhangi bir yönü hülâsa edilebilir cinsten değil. Yine de biz, çok eski bir gelenek olarak süregelmiş; fakat son zamanlarda akamete uğramış olan İstanbul üzerine konuşma işinin bir ucundan tutmak istedik. İşte bu sayı, bu gayretin küçük bir parçasından ibarettir.

İstanbul üzerine konuşmak, İstanbul’u yazmak, İstanbul’u düşünmek veya şairin deyişiyle “İstanbul’u dinlemek”. Her biri ayrı bilgi kategorileri içeren bu faaliyetler, bir şehri şehir yapan, onu donuk ve cansız olmaktan kurtaran işler esasen. Bu anlamda biz, gittikçe sahipsiz ve kimsesiz kalan bu şehri konuşmaya, onu konuşturmaya devam etme niyetindeyiz.

Zira İstanbul, geçmişte olduğu gibi bugün de üzerinde yaşayan toplumun dönüşümüne ve ahvaline ışık tutuyor. Bu yüzden onu konuşmak, Osmanlı’dan cumhuriyete yaşadığımız süreçleri anlamak adına atılan önemli adımlardan biri olacaktır.

Bu sayıda, Muhammed Bedrettin Toprak, *İstanbul’un Anadolu Tarafından Yeniden Fethi* yazısında, son dönem İstanbulu üzerinden bir dönüşüm okuması yapıyor. Yazar, imparatorluk başkenti olarak uzun yüzyıllar kalmış olan kentin, modern dünya ile yüzleşme sürecini ve bunun altında yatan dinamikleri ele alıyor. İstanbul’un şu sıralar yeni bir fetih süreci yaşadığını iddia eden yazar, bu iddiasını ekonomik, sosyal ve demografik dönüşümler vasıtasıyla destekliyor.

Melih Sadık Küçükler, *İstanbul’da Kamusal Sohbet Mahallerinin Dönüşümü* yazısında İstanbul’daki sohbet mahfillerinin dönüşümünü ele alıyor. Yazar, sohbet mekânlarının Paşa konaklarından, kıraathanelere oradan Üsküdar’daki kafelere doğru ilerleyen serüvenini anlatırken bütün bir kültürün dönüşümünün de izini sürüyor.

Büşranur Bekman, *19. Yüzyılda İstanbul’un İdari Dönüşümünü Mahalle Ölçeğinde Yeniden Düşünmek* başlıklı yazısında son Osmanlı döneminde İstanbul’da şehir idaresinin farklılaşmasını mahallelere odaklanarak ele alıyor. Parçadan bütüne giden bir metotla öncelikli olarak mahallelerin

•Editörden•

tabi olduğu idari daireleri inceleyen Bekman, özellikle 19. yüzyılda mahalle isim ve sayılarında yaşanan ciddi değişimlerden yola çıkarak İstanbul'un idari yapısının bir yüzyıllık dönüşümünü gözler önüne seriyor.

M. Nurullah Güleç, *İstanbul'un Finansörleri* yazısında, Osmanlı Devleti'ndeki kamu maliyesindeki dönüşümü ele alırken İstanbul'da bir dönemin simgesi olmuş Galata Bankerleri ve Düyun-ı Umumiye'nin ülkenin ekonomik dönüşümü için ne anlama geldiğini sorguluyor.

Güven Adıgüzel, *İstanbul'un Müziği* yazısında İstanbul'un dönüşüm hikâyesini müzik üzerinden anlatıyor. Geleneksel Türk Müziği ile kendisini bulan klasik dönem sonrası, Tanzimat'la başlayan süreç bir dönüşüm dalgasını başlatır. Cumhuriyet döneminde İstanbul'a olan göçler yeni bir perde açar. Yazara göre, gecekondü döneminde isyanın sesi arabesk olurken, daha yakın dönemde modern gettolar kendi seslerini rap müzikte buluyor.

Merve B. Gökçe Büyükkınacı, *Mültecilerin İstanbul'u* yazısında, Suriye'li mültecilerin İstanbul'daki serüvenini akademik çalışmalara dayalı olarak inceliyor. Mültecilerin İstanbul'u ve İstanbul'daki mahallerini seçme nedenlerini analiz eden yazı, daha sonra ilçeden ilçeye değişen entegrasyon görüntülerini masaya yatırıyor. Yazı, ilçelerin göçten önceki yapısının ve uygulanan politikaların toplumsal uyumu etkileyen önemli faktörler olduğunu savunuyor.

Kamal al-Ali, *Bir Suriyelinin Gözünden İstanbul* adlı yazısında şimdiye kadar bambaşka yönlerden irdelediğimiz mülteci meselesini kendi hayat hikâyesi üzerinden anlatıyor. Halep'ten Rize'ye oradan İstanbul'a uzanan yolculuğunda yaşadığı kayıpları, tanıştığı insanları ve kırılan bakış açısını aktarırken okuru da meseleyi yeni bir bakış açısıyla değerlendirmeye davet ediyor.

Fatma Büşra Çoban, *Varoluş Mücadelesinin Gizli Tanıkları* yazısında Engizisyon kararları ardından Endülüs'te kalıp inançlarını gizlice sürdüren müslümanların alfabe ekseninde verdiği varoluş mücadelesini inceliyor. Arap Alfabesini Müslümanlığın bir gereği telakki eden Endülüs Müslümanları, İspanyolca'yı yüzyıllar boyu gizlilikle Arap harflerini kullanarak ifade etmiştir. Çoban, yazısında Aljamiado adı verilen bu literatüre genel hatlarıyla mercek tutuyor.

Mesail Yayın Kurulu Adına

M. Nurullah Güleç ve M. Bedrettin Toprak

Dönüşen Mekân, Değişen Sesler; İstanbul'un Müziği •

Güven Adıgüzel

İstanbul, imparatorluk başkenti unvanına yakışacak biçimde, kültürel dönüşüm pratiklerinin hem merkezi hem de bizatihi dönüştürücüsü olarak tebarüz etmiş ve bu bağlamda sahip olduğu etki alanlarıyla cazibeli atmosfer/güçlü mekân tasvirini tahkim ederek varlığını uzun yıllar boyunca tüm görkemiyle sürdürmüş bir şehirdir. 16. yüzyıldan itibaren ait olduğu kültürel havzanın lokomotif olmaya varan bir canlılıkla tanışan ve devam eden yıllarda müziğin kalbinin attığı bir mekâna dönüşen İstanbul, farklı kültürlerin geleneksel Türk müziği şemsiyesi altında icra ettikleri o zengin toplamın da ortak adı olmuştur; İstanbul havası/İstanbul müziği. Farklı etnik gruplara ait müzisyenler eliyle ortaya çıkan müzikal çeşitliliğin icra ile birlikte nazariyat alanında da güçlü/üretken bir zemin oluşturması mühimdir. İcra ve nazariyat aynı anda gelişerek büyür. Derun bir geleneğin müzikal merkezini sürekli tahkim eden bu zenginlik, Osmanlı sarayında olduğu gibi, semai kahvehaneleri ve musiki meclislerinde de şehrin ruhuyla özdeş bir müzik sesinin duyulmasına vesile olmuştur.

Tanzimat sonrası dönemde ithal edilen yeniliklerle beraber batı müziğine ait opera, bale, bando gibi alışılmıştın dışında yer alan birçok tını ve melodi İstanbul müziğine dâhil olmuştur. Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam eden yenilikler silsilesi, müzikte modernleşme hamlesiyle birlikte şehirdeki hâkim müziğin sesinin gittikçe zayıfladığı bir döneme kapı aralamış; ardından gelen yeni sosyoloji, farklı kimlik arayışlarını doğurmuştur. Köklü bir müzikal geleneğe sahip şehir-i kadim İstanbul, bir mekân olarak Osmanlı/Türk musiki-sinin icra edildiği güçlü bir atmosferin tartışma götürmez adresi olmakla birlikte, değişen kültürel şartların içinden -her seferinde- yeniden doğmayı başarmakla da meşhurdur.

DP iktidarıyla değişen Türkiye ve bu tip değişimlerin ana üssü sayılan İstanbul, mekân ile kültür arasındaki karşılıklı etkileşime dair en radikal örnekliklere de sahip-

tir aslında. Meseleyi yalnızca göç sosyolojisi üzerinden okumanın esas anlamı gözden kaçırmamıza sebep olacağı şerhiyle birlikte göçün doğurduğu yeni bir durumdan bahsetmek ziyadesiyle anlamlıdır. 60'larda şehirli olmayan; ama şehrin ortasından bir çığlık gibi yükselen arabesk fırtınası, artık İstanbul'un bütün seslerini bastıran yegâne ses olmaya doğru gitmiştir. Arabeskin, mekânın kendisini dönüştürmeye giden hikayesi, mevcut bileşenlerden (siyaset, ekonomi) bağımsız olmayan bir durumu resmeder. Bu açıdan bakıldığında, mekân-müzik ilişkisi daha anlaşılır bir zemine oturur.

Arabesk, dinleyicileri üzerinden tartıya çıkarıldığında sosyolojisi itibarıyla köy/kır menşeli bir müzik olarak görünse de mekânsal bağlamda bir şehir müziğidir. Şehirlerde ortaya çıkmış, merkezde büyümüş ve dönüşüm evrelerini ait olduğu yerde değil; şehirlerde gerçekleştirmiştir. Taşı toprağı altın İstanbul'un, bu manada reel ekonominin umut kapısı olarak dönemin göç merkezi hâline gelmesinin akabinde yeni mukimlerine öteki yüzünü göstermesi de pek uzun sürmeyecektir. Umut kapısının ardındaki umutsuzluklar, yeni sosyolojik çatışma alanlarını ve cephe gerisindeki sıkışmışlıkları büyüterek daha radikal bir sesin doğumunu da tetikleyecektir üstelik. 60'larda başlayan fırtına 80'lere kadar bütün şiddetiyle sürerken, sert kırılma namıyla 12 Eylül bir milat olacaksa da, 80-99 yılları arasında azalan gücüne rağmen kitlesel etkisini yitirmeyen bir ses olarak görürüz arabeski. Şehre uyum sağlayamayan; ama çeperlerine itildiği mekânın kendisiyle aynileşen bir kitlenin baskın dinleyici potansiyelini oluşturduğu bu yıllarda arabesk, her şeye rağmen yine de bir şehir çığlığıdır. Şehirden seslenmeye devam eder.

İstanbul Hatırası'ndan Görünenler

Şehir ve çığlık bahsine 99 sonrası dönemden bir örnek bakarsak; yönetmenliğini Fatih Akın'ın yaptığı 2005 yapımı İstanbul Hatırası: Köprüyü Geçmek (Crossing the Bridge: The Sound of Istanbul) adlı belgesel-filmdeki

İstanbul, arabesk fırtınasının dindiği ve 90'lar popu olarak adlandırılabiliriz o müzikal etkinin zayıfladığı bir dönemi resmetmesi sebebiyle oldukça değerli bir dökü-dramadır. Alexander Hacke adındaki bir müzisyenin kültür karmasının yansıdığı müzik türlerini anlamak ve şehirdeki ahenkli tınlamaları kaydetmek için İstanbul'a gelmesiyle başlayan hikâye, Akın-Hacke ikilisinin müziğin fonda değil, doğrudan başrolde olduğu evladiyelik bir İstanbul portresini ortaya çıkarmalarıyla sona erer. Bu belgesel, kültürel hafızamıza bir dönemin Çok Sesli İstanbul Korosu kaydının eklenmesi açısından oldukça kıymet arz eder. Arabesk, İstanbul Hatırası'ndan el salları bize.

İstanbul'un müziği bağlamında, bu belgeselden yola çıkarak ilerlediğimizde, 2000'lerin ilk yarısından itibaren pop ve arabeskin şehrin baskın sesi olmaktan çıkıp, rap ve alternatif müziğin merkeze oturmaya başladığını gözlemleyebiliriz. Mor ve Ötesi, Duman, Pamela, ve Ceza, öncü sesler kadrosundan bu değişimin simge isimleri olarak gösterilebilirler.

Gecekondu'dan Modern Gettoya; Şehir, Mekân, Müzik

Arabesk ve İstanbul terkibi, bizi öncelikle şehir/mekân açısından bu müzik türüyle özdeşleşen gecekondu kavramına götürür. Bu kavram, doğrudan bir iç-göç meselesini de içerir. II. Dünya Savaşı sonrasında köylere kentlere akın eden düşük gelir grubuna ait insanların, izinsiz-kanunsuz bir şekilde şehrin çeperlerinde buldukları arazilere ucuz malzemelerle neredeyse bir gecede kondukları evlerinin etrafında zaman için oluşan yaygın bir kültürden bahsediyoruz. Bu mekân-kültür,

arabesk müziğin hem can suyu hem de daimî taşıyıcısı olmuştur. İstanbul'un çevre ilçelerinin oluşması/ortaya çıkması, iç-göçe bağlı bu gecekondulaşmayla doğrudan alakalıdır. Gecekondu, kır ile kent arasındaki bölgeyi temsil eden kültürel-mimari fenomenlerdir, yani aslında iki mekân da (köy-şehir) ait olamamayı simgeler. Zaten, kentin taşrasına sıkışmış bir kitlenin tüketeceği müziğin de bu sıkışmışlıktan bağımsız olarak varoluşu da hiçbir şartta mümkün değildir.

İlk gecekondu tipi evlerin 1946'da Kazlıçeşme'de görülmesinin ardından, göçmenlerin kalesi konumundaki Gaziosmanpaşa ve Küçükarmutlu, Gülsuyu, Ümraniye, Esenler, Sarıgazi, Samandıra, Sultanbeyli gibi muhitler gecekondu kültürünün hakimiyet kurduğu bölgeler arasında ilk sıralarda yer aldı. Bu konut tipi, 1990'lara kadar uzanan ve şekil değiştiren hâliyle "Gecekondu Apartmanları"na evrilene kadar İstanbul'un en önemli sorunu ve sonucu olarak varlığını sürdürmüştür. Arabesk, bu konut tipiyle özdeşleşen bir kültürün içinde yeşerip büyüdü. Nihayetinde, 40 yıl boyunca, ilerde İstanbul'un çevre ilçeleri olacak bu gecekondu semtlerinde hayat bularak varlığına, makul ve makbul sebepler yaratmış oldu.

20 milyonluk nüfusuyla dev bir metropol olan İstanbul için, çarpık kentleşme tüm hızıyla devam etse de gecekondu-gettoların 70'lerdeki gibi bir karşılığı olduğunu söyleyemeyiz. Getto kavramı değişti, hâlihazırda 30 katlı binalarıyla Esenyurt gibi yeni modern gettolar var artık. Dertlerin türü, acı çekme biçimleri, isyana meyyal meseleler ve daha önemlisi ifade, tepki, dışa vurum şekilleri değişti. Bunun müzikal karşılığı da, doğal olarak, klasik anlamda artık arabesk değil. Arabeskin hayaleti İstanbul'un üzerinde dolaşıyor belki hâlâ. Fakat yerini çoktan rap müziğe bıraktı bile. Gettolarda müzik değişti. Dönemin arabeskiyle bugünün rapinin aynı bağlam üzerinden benzer işlevlere sahip olduklarını söylemek pekâlâ mümkün. 70'lerde arabesk fırtınalar esen bahse konu semtlerin yeni fenomenlerinin -dijital dinlenme ölçümleriyle sabit olmak üzere- rapçiler olduğu ortada. Müzikal katarsis, Gülhane konserleri yerine Harbiye Açık hava'da Gazapizm dinleyerek gerçekleşiyor mesela. Unkapanı Plakçılar Çarşısı yok; YouTube ve diğer dijital mecralar var. Hayatın ritmi değişti, müzik de buna uyum sağladı. Arabesk icracıların ziyadesiyle karşılık bulduğu 70'lerin gecekondu muhitleriyle neredeyse eş değer bir sosyolojiye sahip Bağcılar, Sulukule, Küçükçekmece, Esenyurt ve Sultanbeyli'de "tüketilen" olduğu gibi, üretilen-icra edilen müzik de raptan başkası değil. Üstelik semtler arasında bir yekparelik de yok. Bağcılar rapisi ile Sulukule rapisi farklı anlam dünyalarını temsil ediyor mesela. Rhythmic American/African Poetry (Ritmik Amerikan-Afrikalı Şiirleri) olarak adlandırılan rap, 1970'lerde Harlem, Bronx gibi karanlık New York gettolarında doğduğunda, azımlık olmanın, isyanın, ötekilerin, ezilmişliğin sesiydi. Arabesk, sosyolojik olarak blues'a yakın dursa da isyanın temsili rap ile özdeş durumda. Bugün İstanbul'daki

modern gettoların sesini rap temsil ediyor.

Nihayetinde her çağın ötekiliği yeniden tanımlanır. Ritim; zaman ve mekân tarafından belirlenir. Ses, koşullarla tetiklenir. Hayat değişir, müzik dönüşür, insan dertlenir. Bir şarkı bekler şehir ve o şarkı mutlaka söylenir.

Güven Adıgüzel: İzmir’de doğdu. Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunu. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi’nde öğrenciyken arkadaşlarıyla birlikte başladığı edebiyat çalışmalarına, 2005 yılında Son İstasyon, 2009 yılında Çete ve 2011 yılında Racon dergilerinin yayın yönetmenliği görevini üstlenerek devam etti. 2013 yılında Salim Nacar’la birlikte B Planı dergisini çıkardı. Yazı, şiir, eleştiri ve denemeleri; Post Öykü, İzdiham, İtibar, Film Arası, Muhit, Şiir Versus gibi birçok dergide yayımlandı. Yayımlanmış kitapları; Kimse Kıpırdamasın!, Perilerin Dilinden, Kadraj Hataları, Yoksulluk Şarkıları, Yaralar ve Diğer Sebeplerden, Kendi Rüyasında Uyanan Derviş Ahmet Uluçay, Söz Verilmiş Bahçe, Hürriyet Mahallesi’den Fadime’nin Düğününe (Salim Nacar’la birlikte), Papağanın Vaazı, Kararsızlar Dağıtıldıktan Sonra, Ölümlüler İçin Zamanın Kısa Hikayesi.

İstanbul'un Anadolu Tarafından Yeniden Fethi •

M. Bedrettin Toprak

19. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Edmondo De Amicis [1], kendisinden yaklaşık bir buçuk asır önce bu şehri ziyaret eden Lady Montagu'ya son derece kızgındır. Sisli bir akşamüstü Sirkeci yakınlarından kıyıya yanaşan gemiden gördüğü kadarıyla bile kendisini büyülemiş olan İstanbul'u, yeryüzünün en güzeli olarak kabul etmeyen bir tek kibirli Lady Montagu vardır zira. Okuduğu tüm büyük seyyahlar (ki İstanbul'u yazmayan büyük seyyah düşünülemezdi) İstanbul'u gördükleri en güzel yer ilan etmişken, Amicis'in ifadelerine göre, yalnızca Lady Montagu [2] aynaya çok fazla baktığı için olacak, İstanbul'u ancak ikinci sırada anmıştı.

20. yüzyıla gelinceye kadar pek çok seyyah, yolunu İstanbul'a düşürmüş, yer yer kusurlarını anlatmakla birlikte, kendilerini bu şehre hayran olmaktan alıkoyamamışlardı. Seyyahlar hayran olursun, kadim İstanbul, tarihinde görmediği 'tuhaf' bir dönüşüme gebedi.

Aslında İstanbul, başına musibet gelmesine alışkın bir şehirdir. Yaklaşık 17 asırlık başkentlik geçmişi olan İstanbul'a savaşlar, salgınlar ve afetler sıklıkla misafir oldu. Daha doğru bir ifadeyle, tarihin akışına etki eden pek çok olaya ev sahipliği yaptı bu topraklar. Yükselen ve düşen imparatorluklar, ihtişamlarını da çöküşlerini de İstanbul ile birlikte yaşadılar. Bu anlamda kendi başına bir İstanbul aslında hiç olmadı; aksine şehrin kaderi, bahattını birleştirdiği imparatorlukların ve insanların tarihiyle paralel seyretti.

Bu nedenle, son asırda İstanbul'un başına gelenler, bir "enler" sıralaması yapılırsa belki listenin üst sıralarında yer alamaz. Söz gelimi fetihten önceki yarım asırlık sürede, İstanbul'un adeta harabe bir şehir olduğu bilinir veya "Küçük Kıyamet" olarak anılan 1509 depreminin, şehrin büyük bölümünü yıktığı kayıtlarda geçer. Yani tarih, İstanbul'u şaşırtabilecek herhangi bir şeyi bünyesinde barındırmıyor olabilir. Dolayısıyla içinden geçtiğimiz ve İstanbul'a ağıt yaktığımız bu süreç, İstanbul için 'tuhaf' dahi olsa o kadar da büyük olmayabilir.

Büyük olmasa dahi "tuhaf" çünkü İstanbul her şeyi tecrübe etmiş olsa da modern dönemde tadacağı yalnızlığı hiç tecrübe etmemiştir.

İstanbul, modern döneme kadar yaşadığı bütün gelişmeleri imparatorlukların himayesi altında gerçekleştirdi. Değişimin yönü ve şiddeti sultan tarafından belirlendi. Kaderini bağladığı büyük devletler, kendilerini koruyabildiği müddetçe, "sarayın bahçesi" olan İstanbul'u da korudular. Robert Mantran'ın meşhur çalışmasının [3] tercümesine giriş yazısı kaleme alan Mehmet Ali Kılıçbay, savunduğu bu görüşü biraz daha ileriye götürür ve kadim İstanbul'un bütün güzelliğinin sultanın siyasal gücünün bir sonucu olarak elde ettiğini savunur. Ona göre imparatorluk başkenti olan İstanbul, üretim yapan bir merkezden çok; her şeyin ona aktığı "tüketen ve korunan" bir şehirdi.

Dönemin sol söylemi içinden konuşan Kılıçbay'ın, merkez-çevre ve sömürü bağlamında ele aldığı argüman, Asya Tipi Üretim Tarzı benzeri teorilerin bilimsel değerini yitirmesiyle birlikte, Osmanlı dönemini açıklamaktan uzaklaştı. Kılıçbay'ın görüşlerinde dikkate değer olan ise savunmasız kalan İstanbul'un yeni bir fethi açık hâlde

gelmesidir: **İstanbul'un Anadolu Tarafından Fethi.**

Erken modern dönemde kanunnamelerde ve sicillerde rastladığımız birçok belgeden, İstanbul'a göçün sınırlandırıldığını biliyoruz. [4] Özellikle 17. yüzyıldan itibaren Anadolu'da meydana gelen sorunlar, İstanbul yönlü bir göç dalgası başlatmıştı. Buna karşılık sıkı tedbirler alan idare, göçlerin engellenmesi, gelmiş olanların zorla geri gönderilmesi gibi uygulamaları icra etmişti. İstanbul'da uygulanan sosyoekonomik düzenlemeler göç politikasından ibaret değildi elbette. Üretim, yerleşim, inşaat gibi alanlarda da ciddi düzenlemeler mevcuttu. Yani klasik dönemde İstanbul, taşı toprağı altın bir maden değil; girmesi de yaşaması da imkânsıza yakın bir çetin cevizdi.

Cumhuriyet sonrasında ise yeni düzen ve yeni mülkiyet biçimi, İstanbul'u yepyeni bir fetha hazır hâle getirmişti. Artık Anadolu ile İstanbul baş başaydı. Bu defa değişimin şiddetinin belirleyicisi yönetici elit değil; ekonominin ve toplumun kendisi olacaktı.

1950'lerde başlayan ve tüm hızıyla devam eden İstanbul'un Anadolu tarafından fethi hareketi, şimdilerde uluslararası göç hareketlerinin de desteğiyle, tüm hızıyla devam ediyor. Kılıçbay'ın ifadeleriyle İstanbul, artık idarenin değil; üretimin merkezidir. Başka bir ifadeyle, çevresini değil, kendisini tüketerek büyüyen bir merkez. Bu nedenle üretimin tüm kirlenmelerine ve kirletmelerine maruz kalacaktı. Ürettikçe kalabalıklaşan, kalabalıklaştıkça kirlenmekte ve çirkinleşmekte olan şehir artık sahipsizdi. Taşı toprağı artık altındır zira taşını toprağını alıp satmak bizzat zenginlik kaynaklarından biri hâline gelmişti.

Hattı Hümayun okunan Gülhane, İbo ve Müslüm konserleriyle sallandı. Balık ve kuzu etiyle meşhur restoranların yerini ünlü kebabçılar çoktan doldurdu. Sazlar

çalınan Çamlıca bahçeleri, araç gürültülerine gark oldu. Sarayın bahçesi stadyum, eski konakların bahçeleri rezidans oldu.

Peki, bu dönüşüm neden bu şekilde oldu. Çatısı 50 cm dışarıya taşıdığı için yıktırılan konaktan [5], birbirini ihmal ve işgal eden evlerin olduğu bir düzene nasıl evrildi bu şehir?

Bu sorulara Kılıçbay'ın cevabını özetledik. Ona göre İstanbul'un emsalsizliği, ancak imparatorluk formasyonunda sürdürülebilecek bir yapıdaydı. Dolayısıyla serbest piyasaya açılmış bir İstanbul'un o meşhur güzelliğini kaybetmeme ihtimali yoktu.

Bu argümana bir de mülkiyet yapısındaki değişimi eklemek gerekir. Osmanlılar, toprağı özel mülkiyete konu etmemek suretiyle rantı uzun yüzyıllar önlemeye çalıştılar. Miri mülkiyet olarak adlandırılan bu sistem, toprağın özel kişiler tarafından alınıp satılmasını büyük ölçüde sınırlandırdı. Bu sınırlamalar, İstanbul'u fırsatlar şehri değil kurallar şehri yapıyordu. Umumun maslahatını, yani kamu ve şehir düzenini korumayı önceleyen kurallar, nizamın sürdürülmesini mümkün kıldı. Bu sayede ne bir müteahhit zümresi doğabildi ne de taşı toprağı ağır sulandıracak fırsatlar vademedi.

Bu şartlar ortadan kalkınca, özellikle 1950'lerden itibaren, Karadeniz'den ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden kitleler, pastadan pay kapmak için şehre akın etti. Bu da İstanbul'un son bir kez daha fetholunması demekti, fakat bu defa kutsal değil; tamamen "duygusal" kaygılarla. İstanbul, uzun yüzyıllar kaderini birleştirdiği imparatorlukların tarihini yansıttığı gibi, modern Türkiye'nin de ekonomik ve toplumsal değişme süreçlerini yansıtıyor. Aksak modernitenin sancılarını sokak sokak İstanbul'da gözlemlemek mümkün. Bitmek tükenmek bilmeyen yol yapımları, inşaatlar, göçler ve köşe kapmacalar yeni ge-

len taşralıların ayak izleri bir bakıma. Bir asır sürmesini beklediğim bu sancılar, İstanbul'un tarih sahnesindeki yeni yerini de şekillendiriyor aslında. Fakat bu kez İstanbul ne fail ne de mahfuz; aksine kaderi kentli olmayanların elinde bir kentten ibaret.

Dönüşümün tüm izlerini bünyesinde barındıran şehir, bu "fetih" sürecine ne kadar daha dayanır bilmiyoruz. Fakat zorlandığı; tarihi, kültürü ve doğası itibarıyla bu yükü kaldıramadığı açık.

M. Bedrettin Toprak: Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi programında Osmanlı İktisat Tarihi alanında doktora eğitimine devam etmektedir. İktisat tarihi, iktisadi düşünce ve eşitsizlik alanlarında çalışmalar yürütmektedir.

[1] Edmondo de Amicis, İstanbul, 1874, (çev: Beynun Akyavaş) TTK.

[2] Letters and Works of Lady Montagu, 3rd edition with additions derived from the original manuscripts, London.

[3] Robert Mantran, XVI. Ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, (çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Eren Yayınları, 1991.

[4] Bu konuda aytıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz "İstanbul Ansikpoledisi", Ayrıca Mustafa Akdağ'ın Celali İsyancıları dönemi anlatan çalışmaları veya Mehmet Genç, 18. Yüzyıl.

[5] Yangınların arttığı Erken dönem İstanbulu'nda yapılar sıkı bir denetime tabiydi. Sicillerde yer alan belgeler, bu düzenlemelere, sokak ve komşu ile mesafeye riayet etmeyen yapıların derhal yıktırıldığını kaydeder.

Bir Suriyelinin Gözünden İstanbul •

Kemal al-Ali

Bab-ı li/ sitane/ Konstantinopolis/ Ezanlar Şehri/ Asya ve Avrupa'nın buluştuğu nokta...

İşte tüm tarihi ve medeniyeti ile şehir-i İstanbul: emellerin ve elemelerin çatıştığı yer...

Seksenlerde doğan çoğu Suriyeli gibi, benim İstanbul hikâyem de Suriye yapımı bir televizyon dizisiyle başlıyor. Osmanlı Devleti'nin son dönemini, büyük seferberliği ve Arap memleketlerindeki Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesini konu alan bu dizi, insanlara kendi istediklerini dayatan karar verici mercilerin çarpıttığı, Türk/Osmanlı imajını 'Kasap' lakaplı Cemal Paşa karakteriyle çizen bir yapımdı.

Fakat o her duyduğuna inanan çocuk zamanla büyüdü ve daha güvenilir bilgi kaynaklarına yönelmeye başladı. Devir hakkında okumalar yapınca anladı ki o devir mutlak şer devri değilmiş. Her devirde olduğu gibi, aydınlık ve karanlığın, güzel ve çirkinin bir arada görüldüğü bir devirmiş...

Müslüman Araplar, halifeliğin son başkenti ve Rasullullah (SAV)'ın fethini müjdelediği şehir olduğu için İstanbul'a duygusal bir bağ ile bağlıdır. Bu şehir, hakkındaki müjde gerçekleşene kadar sahabelerin ve büyük kumandanların surlarda şehit düştüğü bir şehirdir.

Bu şehri tanımamda, okuduğum *Benim Adım Kırmızı*, *Ustam ve Ben*, *Kafamda Bir Tuhaflık* gibi romanlar büyük rol oynamıştır.

2000'lerden önceki dönemde Suriye ve Türkiye'nin ilişkisine bakarsak, birbirine sınır olan ülkelerde görülebildiği gibi bu iki ülkeyi 'düşman kardeşler' diye nitelleyebiliriz. Sınırdaki her zaman süregelen bir gerginlik ve iki taraf siyasetçilerinin anlaşmazlıkları söz konusuydu. Hatta öyle bir duruma gelinmişti ki Suriyeliler, sınırdaki

Türk ordusunu bile gördüler. Fakat Türkiye'nin doğuya karşı daha açık bir politika benimsemesiyle işler değişti. Zamanla anladım ki ülkeler arasındaki sınır çizgileri, iki ülkede yaşayan bu halkın algısına kazınmış hayali çizgilermiş. 'İki ülkede yaşayan bu halk' diyorum çünkü sonradan öğrendim ki her bayram iki ülke arasında akraba ziyaretleri olurmuş. Evet, bazı Arapların Türk akrabaları vardır. Hatta ben bile Reyhanlı'da oturan Türkiyeli akrabalarımız olduğunu sonradan öğrendim. Bir tatilde Suriye'ye ziyarete gelmişlerdi ve ilk defa o zaman tanışmıştık... Ne ironik bir durum!

Hâlâ hatırlarım, bir defasında amcamın oğlu Türkiye'ye gitmişti. Döndüğünde bize düzenli, temiz, yeşil caddelerden, lezzetli Türk yemeklerinden, markaların ana mağazalarından satın aldığı şık kıyafetlerden ve saç bakım ürünlerinden bahsetmişti. Onu hayranlıkla dinlemiştik...

2009'da üniversiteden mezun oldum ve yabancılara ikinci dil olarak Arapça öğretmek üzerine yüksek lisans eğitimime başladım. Bu aşamada mesleki geleceğimi gözden geçirdim. Önümde iki seçenek vardı: Kuala Lumpur'da ya da İstanbul'da çalışmak. Kendime, 'Geleceğim bu iki şehirden birinde olacak.' dedim. Gittiğim yerde Arapçayı öğretmek, tanıtmak, bir Arap olarak vazifemdir. Fakat takdir-i İlahî, Suriye İç Savaşı'nın başlamasıyla bütün planlar suya düştü. İstanbul da iki güzel rüyadan biri olarak kaldı...

2013 yılının sonunda evimden ayrılmak zorunda kaldım. Suriyelilerin o zamanki uğrak yeri olan İstanbul'a gitmeye karar verdim. Şehre duyduğum gerçek aşk işte burada başlıyor.

İstanbul, o büyüleyici şehir, çarpıcı karşıtlıkların şehri: camilerin, minarelerin ve tarihî yapıların, aynı

zamanda gökdelenlerin şehri. Tarihî Kapalı Çarşı'nın ve modern alışveriş merkezlerinin bir arada bulunduğu şehir. Bu şehirde güzel ve çirkin olan her şeyi bulabilirsiniz. Burada kaldığım ilk yıl hâlâ aklımda. Haftada en az iki kez değişmez bir planla, sanki tavaf edercesine yürürdüm. Yürüyüşüme, ikamet ettiğim Aksaray'dan başlar, Çemberlitaş ve Kapalı Çarşı'dan geçerdim. Sonra Sultan Ahmed Camii'nde namaz kılıp Ayasofya Camii'ne özlemle bakıp Gülhane Parkı'na, ardından Eminönü'ne, ardından Galata Köprüsü'nü takip ederek Galata Kulesi'ne ulaşan yola çıkardım. Ardından İstiklal Caddesi'nden Taksim Meydanı'na, yani yürüyüşümün son durağına yürürdüm. Sonra Marmara Denizi'ne bakan mütevazi bekâr odama dönerdim. Sanki mukaddes bir görevi tamamlamış gibi; bedenen bitkin; ama ruhen memnun.

Hayalim gerçek olmuştu, istediğim şehre ulaşmıştım; ama bu hüznle karışık bir mutluluktur. Yurdundan gönüllü değil; mecburen ayrılmanın verdiği acı, Suriye'den buraya taşıdığım, ebediyen unutamayacağım üzücü hatıralar, bir daha asla göremeyeceğim bir anne, sınırlar ve siyasetin beni ayırdığı bir baba ve kaybettiğim arkadaşlarım. Son gülümsemeleri aklımdan çıkmıyor...

İstanbul'da hâlâ yaralarımı sarmaya çalışıyorum. Bu şehre ayak bastığım günden beri buranın hem bana hem gelecekteki aileme bir sığınak olacağını biliyordum. Burada Türk arkadaşlarım oldu, ben onların Arapça öğrenmelerine yardım ettim, onlar da benim yeni hayatıma ayak uydurmama yardım ettiler. Sanki o zamana kadar pek görmediğim kardeşlerim gibiydiler... Evini ve ailesini geride bırakmış biri için en iyi teselliydiler... İkinci ailem oldular, maddi manevi hiçbir yardımı esirgemediler.

Stereotip nedir bilir misiniz? Bir grup insana, de-

ğişmez birtakım özellikler atfederek kategorize etme yoludur. Doğrusu, bahsettiğim arkadaşlarımda gördüğüm özellikleri stereotipleştirdim ve bütün Türklere attım... Anlattıklarımın gerçekçi olmadığını, bütün Türklerin böyle olmadığını biliyorum. Ancak bu arkadaşlarımda gördüklerim, bende Türkler hakkında güzel, parlak bir izlenim bıraktı... Bu izlenimi destekleyen bir başka tecrübem daha var: Uzun müddet Rize'de çalıştım ve bu şehrin insanlarından iyilikten başka bir şey görmedim...

Beni sevmeyen Türkleri yargılayamam, tıpkı Osmanlı'nın Arap düşmanı olduğunu söyleyen diziyi seyrederken kendimi yargılamadığım gibi. Ben, gerçek tarih hakkında siyasi amaçlar gütmeyen kitaplar okuyarak bu dizilerin empoze ettiklerinden kurtulabilmişim. Sevgili ikinci vatanım Türkiye'de de benzer türden yanlış anlaşılmalara uğruyorum. İnsanlar hakkında doğru olmayan haberler yayılıyor. Bu haberlerin doğru olup olmadığını, hakkında konuşulan tarafla iletişim kurarak anlayabilirsiniz. Bu güzel ülkede herkesin içinde bir iyilik tohumu var. Umarım bu tohumu muhabbet suyuyla besleyebilir ve Suriyeli kardeşinizin yüzüne bakıp sorularınızı doğrudan ona sorabilirsiniz. Rica ediyorum, onun hakkında söylenenleri değil; onun söylediklerini dinleyin... O, sizi seviyor. Siz de onu seviyorsunuz, o zaman neden başkalarının onun gıyabında konuşmasına izin veriyorsunuz?! Bu kardeşiniz size kalbini açıp kendini anlatır, sadece sormanız yeter...

Kemal al-Ali: 1984 yılında Suriye'nin Halep şehrinde doğdu. Halep Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Halep Üniversitesi Diller Yüksek Enstitüsünde Arapça Öğretimi Bölümünde yüksek lisans yaptı. Halep'te bir kolejde ortaokul öğretmeni olarak görev yaptı ve birçok eğitim kurumunda çalıştı. Daha sonra özel sektöre geçerek İstanbul'daki özel "Tarık'un Necah" okulunda öğretmenlik yaptı ve eş zamanlı olarak "Beykoz İmam Hatip Lisesi"nde Arapça öğretmeni olarak çalıştı. Halihazırda Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır

19. yüzyılda İstanbul'un İdari Dönüşümünü Mahalle Ölçeğinde Yeniden Düşünmek •

Büşranur Bekman

Kaynak: Harvard Kütüphanesi, Harvard Harita Koleksiyonu.

Osmanlı şehirlerinde mahalleler, toplumsal hayatın merkezi olmakla birlikte, devlet yapısını oluşturan ünitelerin şehirlerdeki minyatürüdür. Bu ünitelerden idari yapıya bakıldığında görev ve yetkileri bakımından imamlar ön plana çıkarken, mahallerin toplumsal ve mali üniteler olma özelliği avarız akçası vakfında vücut bulmaktadır. Bu yüzden ki mahalleler, bir şehri anlama yolunda önemli göstergeleri yapısında barındırırken aynı zamanda araştırmacılara, Osmanlı Devleti'nin değişimini de gösterme imkânı sunmaktadır.

Nitekim 19. yüzyılda klasik ve modern şehir idaresinin dönüşümünü en somut şekilde mahallelere odaklanarak görmekteyiz. Bu yüzyıla kadar mahallelerden bahsedilince ekseriyetle Suriçinde bulunanlar akıllara gelmektedir ki, bu mahallelerin büyük bir çoğunluğu neredeyse üç yüzyıl boyunca değişmeden varlığını sür-

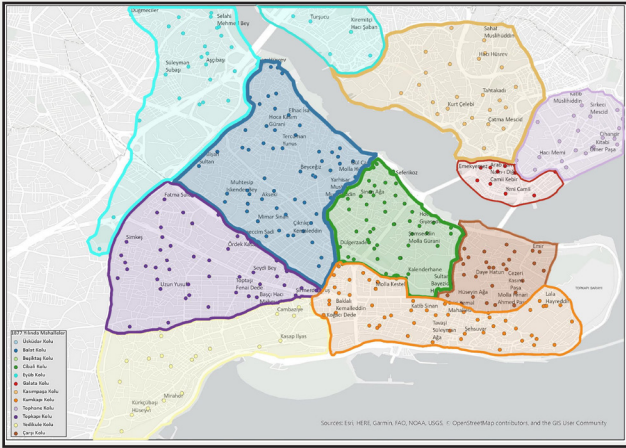
dürmüştür. Ancak 1880'den sonra mahallelerin idari dağılımdaki “suriçi-surdışı” ayrımı sonlanmaktadır. Zira bu dönemden sonra İstanbul'un belediye dairesi modeliyle birlikte bir parçası Suriçindeki, diğer bir parçası surdışındaki mahalleri kapsayan daire sınırlarına sahip olduğunu görmekteyiz. Bir başka deyişle, şehrin kadim parçaları artık birleştirilmekte ve İstanbul, idari anlamda adeta tek bir resme bakarmışçasına bütünsel olarak görülmeye başlanmaktadır.

Bahsi geçen bu değişim mahallelere odaklanılarak analiz edildiğinde Osmanlı arşivleri ne söylemektedir?

1829 yılında yaşanan kıtlık sebebiyle İstanbul'da hane başına düşen ekmeğin sayısını hesaplamak için yapılan nüfus sayımında 285 mahallenin ismi geçmektedir. [1] 1830 tarihli şehrin asayışı için yapılan küçük çaplı bir başka nüfus sayımına göre Suriçinde 279 mahallenin ismi yer almakta, mahalle sayıları 1885 tarihli Nüfus İstatistik Cetveli'ne göre ise 518'e yükselmektedir. [2] Belgelerde yer alan verilere göre 55 senelik bir mülhette İstanbul'daki mahalle sayısının neredeyse iki katına çıktığını görmekteyiz. Peki, bu kadar fazla mahallenin gerçekten de birer yeni teşekkül olma ihtimali mümkün mü?

Sorunun cevabı, tüm okurların da tahmin edebileceği üzere, “mümkün değil”dir. Ancak Osmanlı arşivleri bu denli bir yükselişin nedenini başka etmenlerde aramanın zaruretine işaret etmektedir. Nitekim bunun başlangıç noktası da 19. yüzyıl itibarıyla İstanbul'un idari yapısının belediye teşkilatıyla tanışmasıdır. Tanzimat devrinden itibaren İstanbul'un düzenli, aydınlık ve temiz gözükmesi amacı, 1855 yılında Şehremaneti'nin kurulması ile hayata geçirilmek istenmiştir. [3] Şehremaneti beledi hizmetlerin iyileştirilmesi için çalışmalarını sürdürmekle birlikte, şehrin idari yapısının da belediye daireleri modeline göre olmasını istemiştir.

Bunun ilk aşaması, belediyenin faaliyetlerine yardımcı olmak amacıyla 1856'da kurulan İntizam-ı Şehir Komisyonu ile gerçekleşmiştir. Komisyon 1858'de Takvim-i Vekayi gazetesinde yayımladığı raporla İstanbul'un 14 belediye dairesine ayrılmasını öngörmüştür. [4] Fakat bu yeni ve köklü değişimin tüm şehirde uygulanmasından önce numune bir daire olarak Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur. [5] Kendi sınırları içinde ve yapısında şehrin diğer bölgelerinden ayrı bir gelişime sahip olan bu belediye dairesi, geri kalan dairelerin de kurulması için örnek teşkil etmiştir. Bu sebeple, 1858'deki ilk girişimden sonra 1868'de 14 daire-i belediye ve 1877'de 20 daire-i belediye olmak üzere İstanbul'da üç farklı sistem hayata geçirilmek istenmişti. Ancak modelin İstanbul'un tamamında uygulanması için yapılan girişimlerin hiçbirinin başarılı olmamasından dolayı şehirde sadece altı belediye dairesi kurulabilmiştir. [6] Bu modellerin hayata geçirilememesi belediye yapısının yetersizliğine ek, Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi ve özellikle mali şartlar sebebiyle mümkün olmamıştır. [7] Nihayetinde daireler ancak 1880 yılında bütçelerin oluşturulmasıyla kurulabilmiş ve İstanbul 10 daireye ayrılmıştır.

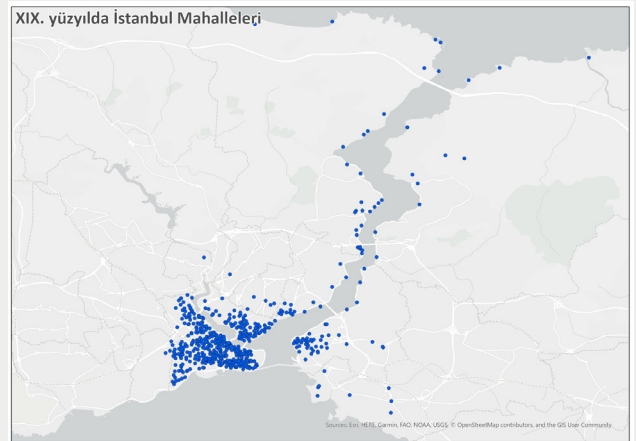
Kaynak: Büşranur Bekman, "XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması" (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020), 77.

İdari yapının 1858 itibarıyla değişmesine teşebbüs edilse de tüm süreç yaşanırken yeni ve modern sistemin tüm şehirde uygulanması tedrici bir geçişi zorunlu kılmıştır. Bu geçiş, arşiv belgelerinde mahallelerin Suriçinde Topkapı, Yedikule, Kumkapı, Çarşı (Evvelki Çarşı), Balat ve Cibali; surdışında ise Eyüp, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş ve Üsküdar'dan oluşan toplam 12 kol taksimatına göre dağılmasıyla görülmektedir.

Bu kollar, şehrin daire-i belediye modeline geçiş aşamasında alternatif bir idari örgütlenmenin var olduğuna işaret etmektedir. 1877'de Dersaadet Belediye Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve şehrin 20 daire-i beledi-

yeye ayrılmasının öngörülmesine karşın, aynı tarihli devlet salnamesinde mahalleler kollara göre dağılım göstermektedir. [8] Bu kol taksimatı, 1880 yılında belediye dairelerinin tüm şehirde ilk kez kurulmasıyla yerini dairelere bırakmıştır. Böylece belgelerde mahallelerin tabi olduğu daireye göre zikredilmeye başlandığını görmekteyiz. Bu da kollardan dairelere İstanbul'un idari dönüşümünün tedrici bir geçişle gerçekleştirdiğinin bir kez daha kanıtı olmaktadır.

İlginçtir ki, 1880'de kurulan Fatih dairesi Cibali, Balat ve Eyüp Kolları'na tabi olan mahalleleri kapsamaktadır. Bu da 19.yüzyılın sonlarına gelindiğinde idari anlamda suriçi-surdışı ayrımının değiştiğini göstermektedir. İşte bu ayrımda yaşanan değişim yazının başında yöneltilen sorunun cevaplarından birine işaret etmektedir. Zira mahalle sayılarında yaşanan artışın temel nedeni, belediye dairesi modelinden önce surdışında bulunan mahallelerinin İstanbul'un bir parçası olarak görülmeyip ekseriyetle bir bütünü temsilen Suriçindeki mahallelerin kabul edilmesidir. Ancak idari yapıda yaşanan değişim öncelikle surdışındaki kolların da İstanbul'un bir parçası olarak görülmesine ve merkeze en uzak yerleşimlerin dâhil olduğu bir yapıya bürünmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim Boğaziçi'nin Rumeli yakasının tamamını kapsayan Beşiktaş Kolu'nun sınırlarının Kısırkaya Karyesi'ne, Anadolu yakasını tamamını kapsayan Üsküdar Kolu'nun ise Revanlık Kalesi'ne kadar uzanması da şehrin bir bütün olarak görülmeye başlandığının önemli göstergeleridir. Nihayetinde belediye sisteminin tüm şehre adaptasyonu ile birlikte idari anlamda İstanbul bir bütünü oluşturmuştur.

Kaynak: Bekman, a.g.e. 239.

Sonuç olarak, 19. yüzyılda mahallelerin idari kapsamına ve sınırlara göre belgelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Nitekim bu yüzyılda farklı arşiv fonlarından karşılaştırmalı olarak yapılan çalışmaların da işaret ettiği üzere, mahallelerin isimleri ve sayılarında yaşanan farklılığın ekseriyetle nedeni İstanbul'un idari yapısının değişmesiyle ilintilidir. Dolayısıyla, bütün bu hususlar, şehrin 19. yüzyıl itibarıyla yaşadığı değişimi idari ta-

rih ölçeğinde çalışmanın önemine dikkat çekmektedir. Bu da ancak parçadan bütüne, yani mahalleleri odağa alarak şehrin tamamını analiz etmekle mümkün olmaktadır.

Büşranur Bekman: Marmara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi doktora öğrencisidir. Digital Ottoman Studies Platformu'nda editör olan Bekman, erken modern Osmanlı şehir tarihi, dijital beşerî bilimler, dijital şehir tarihi ve 18. yüzyıl Suriçi İstanbul mahalleleri üzerine çalışmaktadır.

[1] Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî (A.{DVN.MHM.d). 952/72. Ayrıca bkz: Başaran, Betül. "The 1829 Census and the Population of Istanbul during the late 18th and early 19th centuries". içinde *Studies on Istanbul and Beyond, The Freely Papers*, editör Robert G. Ousterhout, Volume I:53-71. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum Publications, 2007.

[2] İBB Atatürk Kitaplığı. "Ba-İrade-i Seniye-i Cenab-ı Padişahi Bu Kere İcra Olunan Tahrir-i Sabık Yoklaması Mucibince Dersaadet ve Bilâd-ı Selasede Mevcud Nüfusun İstatistik Cetveldir." İstanbul: Nezâret-i Umur-ı Dâhiliye Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, 1302.

[3] İlber Ortaylı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yere Yönetimler", içinde *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İletişim Yayınları, 1985). 241.

[4] Takvim-i Vekayi, 560 (30 Cemaziyülahir 1274), 2.

[5] Osman Nuri Ergin, *Beledi Bilgiler* (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1939). 53.

[6] Bu daireler sırasıyla, Beyoğlu, (Altıncı Daire-i Belediye) Tarabya, Adalar, Yeniköy, Beykoz ve Kadıköy'dür.

[7] Tarkan Oktay, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011). 70-72.

[8] *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye [Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi]*. İstanbul: Darü't- Tibaatü'l-Amire, 1294.

İstanbul'un Finansörleri: Galata Bankerleri ve Düyun-ı Umumiye'nin Serencamı •

M. Nurullah Güleç

“Sarrâf kefereleri mel‘anet ü hıyânetleri ile zâhirdir” [1]

Hâkim Efendi Tarihi 18.yy

“Ancak bu sermaye sahipleri ellerindeki imkânları genellikle devletin kalkınması için değil kendi kişisel çıkarları uğruna kullanmıştır.” [2]

MEB Tarih Ders Kitabı 2021

Üç yüzyıl arayla iki ayrı tarih kitabının da hıyanet içerisinde olduğuna ittifak ettiği Galata Bankerlerinin ve onların öncülük ettiği mali kurumların yeniden ele almaya değer bir serencamı var. Her ne kadar hainlikle suçlansalar da yöneticilerin ve hatta sultanın iltifatına mazhar olan bu kişiler, Türkiye'nin tarihinde kilit roller üstlendiler. Çöküşün ve iflasın birer sembolleri olarak klasik tarih anlatımızda yerini alan bu kişiler ve kurumlar nasıl oldu da Osmanlı Devleti tarafından kabul gördü? Ve kısa tarihlerinde Osmanlı Devleti'ne nasıl etki ettiler? Bu sorulara cevap olarak ideolojik klişeler hazırda tutulsa da daha derinlikli bir tahlil yapmak için dönemin arka

planını ve Osmanlı Devleti'nin geçirdiği mali dönüşümü anlamamız gerekmektedir.

19.yüzyıl, Osmanlı Devleti için tam bir dönüşüm çağı oldu. Bu dönemde Osmanlı, Avrupalı devletlerce kurulan dünyada var olabilmek için birçok alanda kökten reformlara girişti. Kamu maliyesi bu alanlardan biriydi. Osmanlı'nın 1875'deki moratoryum [3] ilanı sonucunda önemli değişimlerin öncüsü olacak iki kurum ortaya çıktı: Rüsum-ı Sitte ve Düyun-ı Umumiye. Yazıda bu kurumların işlevlerini, yol açtığı dönüşümleri ve bunların Osmanlı ekonomisine olan etkisini tartışacağız.

Tarihî Arka Plan

Tarihî arka planı anlamak için Avrupalı devletlerin bir yüzyıl önce yaşadığı dönüşümlerden bahsetmemiz gerekiyor. Dönemin önde gelen devletleri İngiltere, Hollanda ve Fransa'da kamu maliyesi anlamında yaşanan devrim, siyasi ve ekonomik tarihin yönünü değiştirdi. Bu devletler, daha öncesinde cari olan hantal vergi toplama mekanizmasını ve finansman anlayışını değiştirdiler. Bunların yerine efektif bir vergi toplama teşkilatı geliştirerek, finansman anlayışını da şeffaflaştırdılar.[4] Bu sayede kamu bütçesini büyütürken, daha büyük merkezî ordularını finanse eden bu devletler, savaşların maliyetini de arttırdı. Avrupa'da bütün bunlar yaşanırken Osmanlı Devleti, kendine has statik iktisadi zihniyetini devam ettiriyordu. Krediyeye dayalı bir mali anlayışa geçme konusunda istekli olmayan yönetim, bu dönüşümlerden hiçbirini gerçekleştiremezken güçlenen merkezî orduların meydan okuması ile baş başa kaldı.

Bu şartlar altında pahalı savaşları finanse etmekte güçlük yaşayan Osmanlı, Kırım Savaşı'nın yüksek maliyeti karşısında 1854 yılında ilk kez dış borç almak zorunda kaldı. Başlangıçta faizler düşük olduğu için bu borçların maliyeti o kadar yüksek değildi. Fakat daha sonra maliyenin gerekli dönüşümleri yapamaması ve borç yükünün hızla artması, borçların ödenememe ihtimalinin artmasına sebep oldu. Yabancı borç verenlerin gözündeki kredibilite düşmeye başladıkça faizler arttı. Çok ağır bir maliyet getiren yüksek faizler, Osmanlı Devleti'ni 1875 yılında borçların ödenmesini geciktirmeye ve bir süre sonra tamamen kesmeye mecbur bıraktı.

Bu durum, var olan düzenin artık sürdürülemeyeceğini ve bir seçim yapılması gerektiğini kesinleştirdi. İşte bu noktada, devletin imdadına milliyetçi sloganlarla kuşanmış Galata bankerleri yetişti. [5]

Galata Bankerleri

Galata Bankerleri, Osmanlı'da uzun yıllarca sarraflık ve mütezimlik yapmış Gayri-Müslümlerin oluşturduğu topluluğun adıdır. Devletin borç almaya başladığı 1850 yıllarında altın çağını yaşayan Galata Bankerleri, Avrupa finans çevreleri ile bağlantıların kurulmasına da öncülük ederek Osmanlı'nın dış borçlanmasında önemli görevler ifa eder.

1875 yılındaki borç krizi sonrasında da krizin aşılması için en fazla çaba gösteren bu kurum olur. Osmanlı Devleti, 93 harbindeki ekonomik yıkım sonrası beliren uluslararası finansal komisyon ihtimalinden kaçabilmek için çözümler arar. Galata Bankerlerinin öncülüğü ile kurulan Rüşüm-ı Sitte, çözümün adı olur ve böylece Osmanlı Devleti bu yeni kurulan kuruma altı önemli vergi kaynağını devretmeyi kabul eder. Bu kurum, kısa sürede önemli dönüşümlere imza atarak vergi kaynaklarının etkin yönetimini sağlar. Fakat artan baskılar sonucunda Galata bankerlerinin bu altın çağı sona erer ve vergi kay-

naklarının yönetimi uluslararası bir komisyon ile yürütülecek olan Düyun-ı Umumiye'ye devredilir.

Düyun-ı Umumiye, Rüşüm-ı Sitte'nin organizasyonel yapısını aynen devam ettirir ve zaman içerisinde faaliyet alanlarını genişleterek adeta devlet içinde bir devlet hâline gelir. Zamanla personel sayısı maliye nezaretini neredeyse ikiye katlayan Düyun-ı Umumiye, modern reformları hızla yerine getirir. Şüphesiz, Osmanlı ekonomisine en önemli faydası, yeni alınan borçlardaki faiz oranlarını düşürerek borç alma maliyetinin azaltılması olur. Bunun yanında, vergileri arttırabilmek için ekonomik aktivitelerin de modernleşmesine çabalayan kurum, balıkçılığın gelişmesi için Avrupalı komisyonlara kitap yazdırır, tuz vergisinin toplanmasındaki kaçakçılığı önler ve başka ülkelere tuz ihracatını başlatır. Düyun-ı Umumiye ayrıca, kurumsal anlamda devletin diğer departmanlarına yeni metot ve düzenlemeleri taşıyan bir kurum olur. Örneğin, çift girdili muhasebe yönetimi ve başka diğer muhasebe metotları komisyonun etkisi ile Maliye Nezaretinde kullanılmaya başlar. Komisyon, devletin bürokratik yapısını tamamlayabilmesi için gerekli kadroları yetiştirerek ülkenin insan kaynaklarının gelişmesini de sağlar.

Peki, bütün bunları nasıl analiz etmek gerekir? Devlet kendi egemenlik alanının en önemli unsurlarından birini dış baskılar sonucunda yabancı bir otoriteye devretmek zorunda kaldı. Fakat bunun ekonomiye olan etkisi, ilginç bir şekilde, olumlu oldu. Bu paradoksal durumu anlamak için aslında ilgili kurumun getirdiği dönüşümleri daha iyi anlamamız gerekiyor. Düyun-u Umumiye, Osmanlı'nın yeni oluşan dünya ekonomik düzenine direnmesinin mümkün olmadığının ortaya çıkmasının sonucu, finansal dünyaya entegrasyonu temsil ediyordu. Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamikleri ve dayandığı iktisadi anlayış ise bu entegrasyon için gerekli olan reformları bir hayli zorlaştırıyordu. Çünkü bu reformlar, Osmanlı iktisadi anlayışının kökten dönüşmesini gerektiriyordu. Böylesine kökten dönüşümlerin doğal yollarla gerçekleşmesi için gücü öyle ya da böyle paylaşan grupların ortak bir gelecek vizyonu ile uyum içerisinde çalışması gerekir. Bunun böyle olmadığı durumlarda, değişim ancak var olan düzeni kökten sarsan krizlerle gerçekleşir. Kısaca, eski hâli sürdürmenin imkânsız olduğunu apaçık ilan eden buhranlar olmadan köklü değişimleri görmek nadir görülen bir lükstür.

İşte bu buhranlardan belki de en önemlisi Osmanlı'nın 1875'te yaşamaya başladığı ve 1881'e kadar süren maliye kriziydi. Kendisine has oldukça sofistike yöntemleri olan ve bu yöntemlerin zamanla rafine edildiği geleneğe çok bağlı olan Osmanlı maliyesinin değişiminin kolay olması beklenemezdi. Tanzimat döneminde, maliye reformu için denemeler olsa da bunlar pek başarılı olamadı. Siyasi elitler bir dönüşümün gerekliliğinin farkında olsalar da bürokrasinin ve vergi toplama mekanizmasının temelden değiştirmenin maliyeti daha ağır bastı. 1875-1881 krizi, aslında bu zorlu dönüşümün siyasi iradenin

tercihi olmaktan çıkarak bir mecburiyet hâline gelmesini ifade ediyordu. Bu da devletin ekonominin önemli bir alanda egemenlik hakkını kaybetmesi demekti. Bundan dolayı, Düyun-ı Umumiye'nin siyasi muhayyileye verdiği zararlar ekonomiye verdiği zararlardan çok daha önde gelmekte. Şu anda Düyun-ı Umumiye'nin zihinlerde kötü bir iz bırakması da meselenin bu yönü ile ilgili.

Fakat bu kurumları sadece mali bağımsızlık yönü ile değerlendirmek, yukarıda bahsettiğimiz tarihsel ve ekonomik şartları dikkate almamak anlamına geliyor. Klasik dönemde insanı merkezine alan bütüncül bir iktisadi düzen kurmayı başaran Osmanlı Devleti, değişen dünya şartları karşısında kendi paradigmasına uygun bir cevap vermeyi başaramadı. Bununla birlikte, ayakta kalabilmek için başvurulmuş mali tedbirlerin ve alınan borçların da sürdürülebilir olmadığı açıktı. Bu durumda cari olan finansal modeli uygulayarak dünyadaki finansal sistemle entegrasyondan başka bir yol kalmıyordu. Ayrıca, yukarıda anlatıldığı üzere, mali dönüşümün ekonomiye olan etkilerine baktığımızda çok daha olumlu bir resim olduğunu görüyoruz. Bu olumlu resim o dönemde cari olan düzen içerisinde gereken reformları yapmanın pek de mümkün olmadığı idraki ile birleşince, Galata Bankerlerini ve Düyun-ı Umumiye'yi ekonomik çöküşün günah keçileri yapmanın pek de bir anlamı kalmıyor. Bu dış kurumları değil de bu kurumların olmasını mecbur kılan bize ait unsurları dert edinmeye başlamak, gelecekte benzer krizlerin, aynı şekilde tekrür etmesini engellemenin ilk şartı gibi duruyor.

M.Nurullah Güleç: Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi ve Matematik bölümlerinden mezun oldu. Sonrasında Oxford Üniversitesi'nde Ekonomi bölümünde Master programını bitirdi. Şu anda Duke Üniversitesinde Ekonomi doktorası yapıyor.

[1] Mehmed Hâkim Efendi, Hâkim Efendi Tarihi, s. 1159. (aktaran Ünlü, E. (2020). 18. yüzyılın ikinci yarısında merkez-taşra bağlamında sarrafların ilişki ağları: Bir sosyal ağ analizi yöntemi denemesi.)

[2] MEB. (2021). Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı. s.205.

[3] Borç erteleme.

[4] John Brewer, "The Sinews of Power: War, Money, and the English State" kitabında bu dönüşümü detaylı olarak anlatır.

[5] Pamuk, Sevk. (2000). A monetary history of the Ottoman Empire. Cambridge University Press.s.204.

İstanbul'da Kamusal Sohbet Mahallerinin Dönüşümü •

Melih Sadık Küçüker

Gönlümün bir hâli var ki gam değil, kasvet değil

Neş'e dersen hiç değil, mahzûni-i firkât değil

Anlatır belki bu sözler derdimi erbâbına

Mey o mey, cânân o cânân, sohbet ol sohbet değil

Ahmet Rasim'in yazdığı güfteye Emin Ongan'ın yaptığı Uşşak şarkı, bir nostalji hevesini mi yoksa bir hakikati mi terennüm eder? "Mey o mey, cânân o cânân, sohbet ol sohbet değil." rifler, sohbetin 3 unsuru olduğunu söyler: İhvan, zaman ve mekân. Ahmet Rasim, derdini erbabına anlatmak isteyerek ihvana; sevgilinin ve meyin değişmesiyle zamana işaret eder. Bu yazının maksadı ise üçüncü unsur mekân planındaki değişimin mimari, ekonomik, siyasi boyutlarından ziyade kültür tarihimizdeki yerini tespit etmeye yönelik olacaktır. İstanbul'da sohbetin kamusal mekânları yirminci yüzyılın ilk çeyreğiyle birlikte konaklardan, tekkelerden çeşitli mahfillere doğru bir değişim geçirir. Kahveler ve kıraathaneler şöhretini korurken pastaneler, oteller, lokaller, pasajlar, restoranlar umuma açık sohbet mekânları olmuştur. Yirminci yüzyıl İstanbulu'nda Küllük [1], Marmara Kıraathanesi [2], Enderun Kitabevi [3], Attar Dükânı [4] gibi mahfiller edebiyatçı, müzisyen, mutasavvıf zevatın toplandığı mekânlardan yalnızca bazılarıdır.

Sohbet, kültürün en geleneksel aktarım yollarından biridir: yürürken, sofrada, kahve içerken yahut ayaküstü. Kadimden beri sohbetin öznesi olan insan; bir müddettir çevrimiçi görüşmelere telekonferanslara, görüntülü sohbetlere ayak uydurmaya çalışırken mekân boyutu da akıllı telefonların, tabletlerin ekranlarına hapsedilmiş durumda. Teknolojik yeniliklerle çehresini değiştiren sohbet tavrı, Tanzimat'ta İstanbul konaklarından çıktığı yolculuğa çevrimiçi toplantılarla devam ediyor. İstanbul'daki

sohbet mahalleri nerelerdi? Sohbet kültürü nereye doğru evrildi?

Paşa Konaklarından Bir İz: Darü'l Kemal

Devlet adamlarının, sanatçıların rahat bir şekilde eser verebileceği ortamları hazırlaması geleneğimizde yer etmiş bir konudur. Hâmilik ve patronaj olarak isimlendirilebilecek bu geleneğe unvan sahibi beyler, paşalar sanat erbabını etraflarında toplayarak meclisler tertip eder ve sohbetin ekonomik yükünü üstlerine alırlar. Konaklardaki sohbet kültürün Cumhuriyet'in erken dönemlerine intikal eden bir örneği İbn'ül Emin Mahmud Kemal İnal'ın Mercan'daki konağıdır. İbn'ül Emin Bey, pederi Mehmet Emin Paşa'dan gördüğü bu geleneği 1957'deki vefatına kadar sürdürmüştür. Ne var ki konak umuma değil; belirli nitelikleri haiz kimselere açıktır. Bu mecliste edebiyat ve müzik öteden beri olduğu gibi sohbetin mezesidir. Aslolan sohbettir. Şiir, beste, saz ve söz ise mecliste bulunanları sohbe yükseltmeye yarayan araçlar olarak telakki edilmiştir. Yakası açılmamış fıkraları, kimsenin bilmediği nükteleri sohbetin en heyecanlı yerinde söylemek meclisi canlı tutmaya yarar. Meclis sahibi sohbe kimlerin gelip gelmeyeceğini tayin eder, sofuları ayıklar. Şayet kazara bir ham ervah meclisin neşesini kaçırmaya yeltenecek olursa gönül kırmadan onu def etmenin yoluna bakılır. Tanpınar'dan Mükrimin Halil'e, Tarık Toros'dan Hasan Ali Yücel'e dönemin kültür adamları bu konaktan beslenmiştir.

Kahve ve Kıraathanelerden Sair Mahfillere

Konakların birer birer ortadan kalkmasıyla yüzyılın yarısında sohbet meclisleri kamusal alana; sokağa ve semte doğru kayar. Semtlerse zamanla muhitlerinde yaşayan insan tipine göre muhtelif sohbet merkezlerini oluşturmuşlardır. Beyazıt, Cağaloğlu'ndaki kalem sahipleriyle üniversitedeki kürsü sahiplerini buluşturan bir semttir. 1950'lere değin Küllük Kahvesi bu vazifeyi görürken 60'lardan itibaren Küllük, yerini Marmara Kıraathanesi'ne bırakır. Köşe yazarıyla şairin, romancıyla ressamın, profesörle öğrencinin buluştuğu bu mekânlar senelerce önemli sohbet mahalleri olmuşlardır.

70'ler ve sonrasında ise İstanbul'daki sohbet meclisleri, kamusal alanın siyasal erk tarafından paranteze alınmasıyla umuma açık mahfillerden ev meclislerine doğru kayar. Kültürün; müzik, inançlar ve ritüeller üzerinden aktarılması gibi meseleleri 70'lerin politik ortamında sokakta tartışmaya elverişli değildir. Bu esnada batılılaşma rüzgarlarının tesiriyle devlet kurumlarında temsili son derece sınırlı olan Türk müziği; Neyzen Halil Can'ın, Üdi Cahid Gözkan'ın, Kudümzen Nezih Uzel'in evlerindeki meşk meclislerinde yaşatılmaya çalışılır. Bu meclislere dair en değerli bilgileri de yine mekânın şahitlerinden alırız. Mesela Süheyl Ünver, *Yahya Kemal'in Dünyası* isimli eserinin başında büyük şairle otuz yedi buçuk sohbet gerçekleştirdiklerini yazar ve otuz yedi sohbetin her birini mekânlarıyla birlikte tarihlendirir. Yarım kalan sohbet ise şairin; "Tekrar mülaki oluruz bezmi ezelde/ Evvel giden ahbaba selam olsun" mısralarına bir gönderme olmalıdır. Park Otel, Abdullah Efendi Lokantası, Tıp Tarihi Enstitüsü bahsi geçen sohbet mekânlarından birkaçıdır.

Kafelerin Henüz Yazılmamış Tarihi: Üsküdar Örneği

Kahveler, kıraathaneler, ev meclisleri derken 2000'lerden sonra kafeler kamusal sohbet mahfillerinin göze çarpan bir örneği hâline gelmiştir. Kafe müdavimleri için evlerde buluşmak zahmetli; kafelerde vakit geçirmek ise rahattır. Üsküdar'da ilk açılan kafe hangisidir? Bu bilgiye Konyalı, Burhan Belek veya M. Mermi Haskan gibi semt biyografisine katkı veren isimlerin eserlerinde rastlamak mümkün gözükmemektedir. Hatta daha yakın tarihli Ahmet Yüksel Özemre ve Sinan Yılmaz'ın kitaplarında da Üsküdar'ın camileri, tekkeleri, çeşmeleri, mezarlıkları yer alırken kafelere rastlamak mümkün değildir. Mekâna dair mezkur kaynaklarda rastlayamadığımız Üsküdar kafelerinin doğuşunu, tanıkların aktarımıyla 2000 sonrasına pekâlâ tarihleyebiliriz.

Üsküdar'daki sohbet mahallerine dair ilk izlenimi meydana yakın büyük palmye ağacı ve etrafındaki çaycılar, kahvehaneler, kafeler oluşturuyor. Birbirine yakın masalar, kenarlarına iştirilmiş tabureler canlı bir sohbet mahalli havası veriyordu. 2016 yılında başlayan meydan düzenlemesiyle palmye ağacının etrafındaki kahve ve çaycılar da etrafa dağıldı. Sohbet arzusu, kendine yeni alanlar açtı. Kemah Çayevi, Ahenk Semai Kahvesi taşındı. Yeni Valide Camii'ne sırtını dayayıp Balaban Kapısı'ndan Uncular Caddesi'ne doğru çıkan sokakta ise birçok kafe sıralanıyor. Bu kafelerde edebiyatçı, müzisyen, sanatkar kimselere sohbet esnasında rastlamak mümkün. İşte, Üsküdar meydanı civarındaki bu mekânlardan örnekler: Yalı Kahvehanesi, Çay Baki, Nadide Kafe, Mihrimah, Sahibü'l Çay Asaf Osman Efendi, Kurukahveci Hafız Ahmet, Ahenk Semâi, Abbara, Mahâl, Kadim, An-delib, Hemhâl..

Üsküdar'daki mekân isimlerinde sıklıkla rastladığımız, eski dünyayı anımsatan şapkalı harfler ve mekânların iç dekorasyonunda kullanılan sufi tasarım unsurları ile aynı mekânlardaki fiyat skalası ve ürün çeşitliliği; muhafazakârlık, geleneksel dünya ve modern hayat arasında sohbet meclislerinin evrildiği noktaya dair verilen

işaretler gibidir. Bu işaretlerin sohbet meclislerine katılan insanların durumuna dair de şerh edilmeye müsait yanları olduğu söylenebilir. Ancak, bu yazının amacı sohbet meclislerine konukluk eden mekânların dönüşümünü panoramik olarak göstermek olduğu için bu çerçevenin sınırları dışında kalan diğer tahlil konuları bir başka yazının kapsamı dahilinde bırakılmıştır.

Bireysellik artış gösterdikçe sohbet mahallerinin kaybolacağını düşünenler olabilir. Hâlbuki insan, doğası gereği konuşmaya muhtaçtır. Çağdaş tüketim kültürü insanın sohbet ihtiyacını kullanarak yeni tüketim mahalleri ve araçları üretmekten geri durmayacaktır. Sohbetin şekli, tavrı, zamanı, muhatapları değişse de sohbet mahfilleri şehrin hâllerini, insan ilişkilerini göz önüne alarak dönüşümü devam ettirecek; fakat ileriki zamanlarda da varlığını koruyacaktır.

Melih Sadık Küçüker: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olup halihazırda avukatlık stajını yapmaktadır. İstanbul Tekkeleri, Türk müziği, İstanbul kültürü ilgi alanları arasındadır.

[1] Beyazıt Camii'nin tramvaya bakan tarafındaki düzlükte 1940'lı yılların sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Bkz: Salah Birsal, Kahveler Kitabı.

[2] Beyazıt'ta tramvay yolunun Gedikpaşa tarafında 1960'lı yıllardan 80'lere kadar popüler bir sohbet mekânı olmuştur. Bkz: Cem Sökmen, Marmara Kiraathanesi Beyazıt'ta Bir Hayat Sahnesi.

[3] Beyazıt'ta Beyaz saray kitapçılar çarşısındadır. Bkz: Dem Bu Dem Demlen Bu Demden, İsmail Güleç.

[4] Üsküdar'da Hakimiyet-i Milliye caddesindedir. 1990'ların başına kadar devam etmiştir. Bkz: Ahmet Yüksel Özemre, Üsküdar'da Bir Attar Dükkanı.

Mültecilerin İstanbul'u •

Merve B. Gökçe Büyükkınacı

“İstanbul’u bir kervansaray gibi, neredeyse yüzyıllardır sayısız yolcuyu ağırlamış bir han gibi düşünmek, okuyucuyu da bu yolculardan biri yapmakta.”[1]

İstanbul kervansarayı göçlerin neresinde? Göçün başı mı, yolu mu, sonu mu? Büyük bir çekim ve yayılma gücüne sahip koca şehir İstanbul, kimi göçmenler için bir fırsatlar kompleksi ve ticari ağlar kavşağı, kimileri için Avrupa’ya geçiş koridoru ve mola yeri, kimileri için buluşma ve dağılım merkezi, yolu tıkananlar için ise bir çıkmaz ve mecburi ikametgâh. Fakat her durumda megapol, karmaşık göç ve uluslararası hareketler sisteminde bir hareketlilikten değerine geçiş sağlıyor. [2]

İstanbul’un bir göç ve göçmen şehri olduğunu anlamak için nüfus değişimini incelemek yeterli. 1950’de 1.166.477 olan İstanbul nüfusunun 2015’e geldiğinde 13 katlık bir artışla 15.462.452’ye yükseldiğini görüyoruz.[3] Günümüzde Türkiye nüfusunun yüzde 18.66’sı İstanbul’da ikamet ediyor. Veriler, İstanbul’da ikamet eden nüfusun yarısından fazlasının İstanbul dışında doğanlardan oluştuğunu gösteriyor. Alınan göçün büyüklüğünden yola çıkarak her gün binden fazla kişinin akmakta olduğunu tahmin edebildiğimiz şehirdeki bu devinim hâli, “İstanbullu” kavramını yıllar içinde önce muğlaklaştırdı, sonra ciddi bir dönüşüme uğrattı; öyle ki artık megapolde yaşamakta olan herkes İstanbullu olarak nitelendirilir oldu.

Yurt içi nüfus hareketliliğini bir kenara koyup dış göçe odaklanırsak Türkiye’de ikamet izni bulunan yabancıların üçte birinin İstanbul’da ikamet etmekte olduğunu görüyoruz. Başka illerde kayıtlı görüldüğü hâlde İstanbul’da yaşayanları da hesaba katarak sayılarını kesin olarak söyleyemesek de artık bu megapolde T.C. vatandaşı olmayan 1 milyon insanla birlikte yaşadığımızı biliyoruz.

[4] Bu sayının yarısından fazlasını ise Suriyeli mülteciler teşkil ediyor. Göç idaresi verilerine göre 2021 Ekim ayı itibarıyla Türkiye, 3.723.674 Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapıyor. İstanbul, 534.439 kayıtlı Suriyeli mülteci ile en çok Suriyeli barındıran şehir unvanını koruyor. Bu kısa yazı, İstanbul’a son on yılda gelen Suriyeli mültecilerin şehri niçin tercih ettiklerini, mahalle seçimlerini etkileyen temel faktörleri ve o muhitlerin Suriyelilerin gelişinden sonra hangi ölçüde nasıl dönüştüğünü bu konuda yapılan akademik çalışmaların bulgularına dayanarak özetlemeyi hedefliyor.

Niçin İstanbul?

Suriyeli mülteciler, iç savaşın alevlendiği 2011 yılı sonu itibarıyla ilk olarak Türkiye-Suriye sınırındaki illere yerleşmeye başladılar. İlk yıllarda Suriye’ye yakın illeri tercih etme sebeplerinin, kampların Suriye sınırındaki bölgelerde konumlanması, uzun mesafe göçün daha maliyetli olması ve öncelikle sınırın hemen ötesinde bulunan akraba ve tanıdıklarının yanına sığınmaları olduğu düşünülüyor. Süreç ilerledikçe, güvensiz sınır bölgelerinden uzaklaşma isteği, sınırdaki illerde nüfusun hızlı artışıyla mülteci nüfusunun belirli bir doygunluğa ulaşması, Avrupa’ya ilerlemek isteyen mültecilerin batı illerini geçiş güzergâhı olarak kullanmak istemesi ve batıdaki büyük illerde iş imkânlarının daha fazla olması gibi nedenlerle mülteci yoğunluğu güneydoğu bölgesindeki illerden kuzeye ve batıya doğru kaydı ve özellikle İstanbul’daki mülteci nüfusta büyük ölçüde bir artış yaşandı. Büyük şehirlerde daha nitelikli eğitim, sağlık ve sosyal hizmet olanaklarından yararlanma beklentisi de mültecileri çeken bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan, göç araştırmalarında sıklıkla kullanılan sosyal ağlar teorisinin Suriyeli mültecilerin il ve ilçe tercihini büyük ölçüde açıkladığını görüyoruz. Sosyal ağlar

teorisi, göçmenlerin yerleşim yeri seçimini belirleyen en önemli faktörün göç eden bireylerin var olan toplumsal ağları olduğunu söyler. Bu teoriye göre, yerleşilecek yerdeki sosyo-kültürel, etnik, dinsel, tarihsel ağlar ve bunların yanı sıra istihdam ağları mültecilerin seçimini etkiler. Uzak akrabaların bulunduğu ve tanıdıkların çoğunlukta olduğu bölgeler, mülteciler için cazibe merkezidir çünkü ağların yoğunluğu, mültecilerin yeni yaşam alanlarına uyum sağlarken sıklıkla ihtiyaç duydukları tanıdık yüzleri, ortak değerleri ve kültürü sağlar. İstanbul'daki Suriyelilerin yaşadıkları işsizlik ve çalışma şartlarının zorluğu, emek sömürüsü, hayat pahalılığı, ırkçılık ve nefret söylemi, toplumdan dışlanma gibi sorunların varlığına rağmen yaşamak için İstanbul'u seçmeleri, İstanbul'da yaşamaktan memnun olduklarını ifade etmeleri ve bu şehri hem kendileri hem de aileleri için güvenli bulmaları tarihsel, kültürel ve dinsel yakınlıklarla açıklanabilir.

Suriyelilere İstanbul'u seçim sebeplerini soran bir araştırmada katılımcıların %55'lik bir kesimi iş fırsatlarının fazlalığından dolayı bu şehri seçtiğini belirtirken, yaklaşık %31'i sosyal ağları, %13'ü güvenli bir kent olmasını ve %1'i ise Avrupa'ya gitme olanağı bulmanın mümkün olmasını söyledi. Katılımcılara Avrupa'ya gitmek isteyip istemedikleri sorulduğunda ise yaklaşık %1'i bu soruya olumlu yanıt verdi; geri kalan %99'u ise İstanbul'da yaşamaktan memnun olduklarını belirtti ve bunun nedenini çoğunlukla, İstanbul'un güvenli bir yer olması, kültürel benzerlik hissetmeleri, yakınlarının da burada yaşıyor oluşu ve iş imkânlarının fazlalığı olarak açıkladı. Bunun yanı sıra, İstanbul'daki belediyeler tarafında sağlanan iâşe hizmetleri, cami ve dernekler gibi geleneksel ve dinî dayanışma merkezlerinin erişilebilir olması ve uluslararası yardım kuruluşlarının varlığı da diğer tüm dezavantajlarına rağmen İstanbul'u mülteciler için cazip bir şehir yapıyor. [5]

Mahalle Tercihî

Suriyeli nüfus, İstanbul'un birçok ilçesine yayılmış durumda. Hemen her mahallede Suriyelilere rastlamak mümkünken iki yakayı kıyasladığımızda nüfusun büyük bölümünün Avrupa yakasında yaşamakta olduğunu görüyoruz. İlçelere dağılıma baktığımızda, İstanbul genelinde en fazla sayıda Suriyeli mülteci barındıran ilk 3 ilçe Küçükçekmece (38.278), Bağcılar (37.643) ve Sultangazi (31.426) iken, nüfusuna oranla en fazla Suriyeli mülteci barındıran ilk üç ilçe de yine Avrupa yakasında olan Zeytinburnu (% 8,63), Arnavutköy (%7,55) ve Başakşehir (%7,48). Anadolu yakasında en fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan ilçe ise 20.192 kişi ile Sultanbeyli. [6]

Suriyeli mültecilerin İstanbul içinde yerleşecekleri ilçe ve mahalleyi seçerken de sosyal ağlar teorisiyle uyumlu davrandıklarını görüyoruz. Suriyelilerin yoğun yaşadıkları bölgelerde gerçekleştirilen bir başka saha araştırmasında kendileriyle görüşülen mülteciler, Fatih ilçesini tercih etme nedenlerini eş-dost-akraba çevrelerinin önerileri, ilçenin dindar-muhafazakâr yapısı ve Suriye'ye

benzemesi şeklinde ifade ediyorlar. İBB Şehir Planlama Müdürlüğü tarafından yürütülen bir araştırma da bu görüşü destekliyor. Bu araştırmaya göre mültecilerin bölge tercihleri ile yerel yönetimlerin mültecilere yönelik verdiği hizmetler arasında ters bir korelasyon var. Büyük çoğunlukla, mültecilerin yaşamlarını sürdürdükleri bölgelerin, toplumun gelir düzeyinin düşük olduğu, görece ucuz yaşamın mümkün olduğu, muhafazakâr ve dindar yaşam tarzının yaygın olduğu, sosyal çevrenin dayanışma içerisinde bulunduğu bölgeler olduğu dikkat çekiyor. Diğer bir deyişle, Suriyelilerin tercih ettiği bölgeler şehrin coğrafi konumu, doğal kaynakları ve sosyo-ekonomik özellikleri bakımından şehrin çekim merkezleri değil. Bilakis, mülteciler daha yoksul bölgeleri tercih ediyorlar ve bu bölgelerin insanları tarafından daha olumlu karşılanıyorlar.

Suriyelilere Ev Sahipliği Yapan Mahalleler Gettolaşır mı?: Fatih ve Sultanbeyli Örnekleri

Mülteci akımının olduğu muhitlerin nasıl etkilendiği ve bu bölgelerdeki toplumsal dönüşümün boyutları merak edilebilir. Bu bölümde, en fazla Suriyeliye ev sahipliği yapan birkaç ilçeye odaklanarak yoğun mülteci nüfusa sahip mahallelerde gettolaşma durumu olup olmadığını araştıran bir çalışmanın bulgularını aktaracağım. [7] Çalışma, Fatih ve Sultanbeyli ilçelerini birçok açıdan inceliyor ve mahallelerin birbirinden farklı değişimlere sahne olduğunu tespit ediyor.

Fatih ilçesiyle başlayalım: Akşemsettin Mahallesi'nde yerleşik Türk nüfusuna yakın sayıda Suriyeli yaşıyor. Bu mahallede yer alan Akşemsettin Caddesi, %90 oranında Suriyeli esnafın çalıştığı ve yaşadığı bir bölge ve "Suriye Caddesi" olarak da adlandırılıyor. Cadde üzerinde yer alan 70 küçük işletmenin 65'i Suriyeliler tarafından işletiliyor. Suriye nüfusunun yoğunlukta olduğu Ali Kuşçu Mahallesi'nde yer alan "Malta Çarşısı" ise artık 'Suriye Çarşısı' adını almış. Burada dükkân tabelalarının çok büyük oranda Arapça olduğu görülüyor. Fatih belediyesi, mültecilere ilişkin herhangi bir veri kayıt sistemine sahip değil. Bu eksiklik, Suriyeli mültecilerin nerelerde ikamet ettikleri gibi temel bilgilerin ve ihtiyaçların kesin bir şekilde bilinmemesine sebep oluyor. Sosyal açıdan, Suriyelilerin kendi alışkanlıklarını sürdürdükleri ve yaşadıkları mahallelerde kültürel olarak yeniden küçük birer Suriye ürettikleri söylenebilir. Bu mahallelerin bölgede "Küçük Suriye" olarak bilinmesi de bu gözlemi doğruluyor. Fatih'te Suriyeliler, Türkçe konuşmayı tercih etmiyor, mecbur kalmadıkça Türk vatandaşları ile ilişki kurmak istemiyor, çoğunlukla Suriyeli esnaftan alışveriş yapıyor ve Suriyeli restoran ve kafeleri tercih ediyor. Veriler, mahalledeki Türk nüfusunun 2012-2016 yılları arasında düştüğünü gösteriyor. Belirtilen sosyal izolasyon ve homojen ilişkilerin, mahallenin eski Türk sakinlerinin bölgeyi terk edip yeni yerleşim yerlerine taşınmalarında önemli bir etken olduğu belirtiliyor. İlçe Belediyesi tarafından Türk vatandaşlarına yapılan ankete göre Suriyeliler meselesi, ekonomik güçlüklerin ardından en önemli

ikinci sorun olarak görülmüş ve vatandaşların çoğunluğu Suriyeliler ile birlikte yaşamaktan mutlu olmadıklarını ifade etmiş. Memnuniyetsizliğin nedeni olarak Suriyelilerin sağlık, gıda, parasal yardım gibi hizmetlere erişiminin kendilerine oranla daha kolay ve yüksek ölçüde olduğu ifade edilmiş. Bunun yanı sıra, Suriyelilerin suç oranlarını artırdığı ve huzursuzluğa sebep olduğu konusunda yaygın bir kanaat var. Bunun aksine, Fatih İlçe Emniyet Müdürlüğü ilçede Suriyelilerden kaynaklı suçların önceki yıllara oranla azaldığını belirtiyor. Suriyeli nüfusun yoğunlaştığı bu bölgelerde, mültecilerin mahallenin eski sakinlerinden mekânsal anlamda ayrışmaları, kendi içlerinde homojen ilişkilere sahip olmaları ve sosyal açıdan yerli halk tarafından dışlanmalarına bakarak Fatih'teki söz konusu mahallelerin savaş sonrası Suriye gettosu özelliği taşıdığı söylenebilir.

Daha farklı bir tablo için, yoğun Suriyeli nüfus barındıran bir diğer ilçe olan Sultanbeyli'deki genel duruma bakalım. Buradaki Mülteciler Derneği, Suriyelilere sunulan hizmetler açısından şehirdeki en iyi uygulama örneklerini içeriyor. Örneğin, mültecilerin kayıt sorununu çözerek takiplerini yapmak, güncel veri kaydı sağlamak, ihtiyaçları belirlemek ve bu ihtiyaçları karşılamak için bir yazılım geliştirilmiş. Sultanbeyli belediyesi, kümelenmeleri engellemek amacıyla Suriyeli nüfusu mahallelere eşit dağıtmaya yönelik politikalar uygulamış. Sultanbeyli ilçesinde yaşayan Suriyeliler arasındaki homojen ilişkiler, Fatih ilçesindeki kadar kuvvetli değil; diğer bir deyişle buradaki mülteciler, Türklerle daha fazla etkileşim hâlinde ve sosyal izolasyon söz konusu değil. Suriyeli göçüne rağmen, son yıllarda Sultanbeyli yerleşik Türk nüfusunda Fatih'tekine benzer düşüş gerçekleşmemiş, bölgede Türkler aynı yoğunlukta yaşamaya devam ediyor. Rapora göre, Sultanbeyli'de yaşayan Suriyeliler, Türk vatandaşları ile bir arada yaşamaktan mutlu olduklarını belirtmişler. Nüfusun homojen dağılışı, mekânsal ayrışmanın belirgin olmayışı, Türkler ve Suriyeliler arası kültürel diyalogun devam etmesi ve halkın memnuniyetsizlik ifade etmemesine dayanarak Sultanbeyli ilçesi, bir getto olarak nitelendirilemiyor.

Saha araştırmalarının dikkatimize sunduğu söz konusu iki ilçe özelinde görüldüğü gibi, Suriyelilerin yaşadığı muhitlerde hem ortaklaşan hem de farklılaşan bulgulara rastlanıyor. Fatih yer yer getto oluşumuna sahne olmuşken Sultanbeyli, bir uyum örneği sergiliyor. Bir diğer deyişle, mültecilerin İstanbul'nda homojen bir dönüşümden bahsedemiyoruz. Bölgelerin göçten önceki yapısının ve süreç içerisinde uygulanan çeşitli politikaların, toplumsal uyumun farklı düzeylerde gerçekleşmesine sebep olduğu söylenebilir.

Sonuç Yerine

İstanbul, bugün dünyanın en fazla sayıda mülteciye ev sahipliği yapan ülkesinin, yine en fazla sayıda mülteci barındıran şehri olma unvanını koruyor. İstanbul'un mül-

teci yüzünün genel bir portresinin çizildiği bu yazının ilk bölümünde; yaşam şartlarının güçlüğüne rağmen, bu megapolün Suriyeliler için hâlâ bir çekim merkezi olduğu nedenleriyle birlikte özetlenmeye çalışıldı. Sonraki başlıkta, Suriyeli nüfusun İstanbul içindeki dağılımına ilişkin verilere yer vererek, yoğun nüfuslu bölgelerin ortak özelliklerine odaklanıldı. Son bölümde ise, mültecilerin İstanbul'unun yeknesak bir tarzda dönüşmediğini, entegrasyonun farklı mahallelerde farklı düzeylerde gerçekleştiğini ortaya koyan bir karşılaştırmaya yer verildi. Yazı boyunca sunulan bu panoramanın ileride nasıl şekilleneceği, sorunların hangi yöne evrileceği ve bahsedilen başarılı entegrasyon örneklerinin gelecekteki politika yapım sürecine dâhil edilip edilmeyeceği gibi hususlar önemini muhafaza etse de şu aşamada bu konularda net bir yorumda bulunmak çok mümkün gözüküyor.

Merve B. Gökçe Büyükkımacı: Boğaziçi Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü'nden 2016 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Ekonomi Bölümü'nde doktora yapıyor ve Suriyeli mültecilere ilişkin mikro-ekonometrik analizlerle ilgileniyor.

[1] Sema Eder (2015) İstanbul Bir Kervansaray (Mı?): Göç Yazıları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[2] Jean-François Perouse (2011) İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri: Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek, İletişim Yayınları.

[3] Erdoğan M., (2017) Kopuştan Uyuma Kent Mültecileri: Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği.

[4] Erdoğan M., (2017) Kopuştan Uyuma Kent Mültecileri: Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği.

[5] Kaya A. (2017) İstanbul, mülteciler için cennet mi cehennem mi? Suriyeli mültecilerin kentsel alandaki halleri.

[6] Erdoğan M., (2017) Kopuştan Uyuma Kent Mültecileri: Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği.

[7] TEPAV (2019) İstanbul'da Suriyeliler ve Savaş Sonrası Suriye Gettoları Raporu.

Varoluş Mücadelesinin Gizli Tanıkları: Arap Harfleriyle İspanyolca/Aljamiado Literatürü •

Fatma Büşra Çoban

“Kilitli kapının ardındaki nöbetçi, eve tanıdık simalar dışında kimsenin girmemesi için teyakkuz hâlinde bekliyordu. Kutsal metnin okunması için toplanma mekânı olarak Juan de Hinestrosa’nın evi seçilmişti. Kendisi gibi gizli Müslümanlar olan Moriskolar onun evinde toplanmış, bilgin “alfaqui” onlara yüksek sesle Kur’an’dan bölümler okuyor, ardından okuduğu bölümleri İspanyolca olarak açıklıyordu. Juan, bu davranışının Engizisyon mahkemesi tarafından yargılanma ile sonuçlanacağını elbette farkındaydı.”

Hikâyeleştirilerek anlatılan bu olay, İspanyol Engizisyon mahkemesi kayıtlarında ismi geçen Morisko vakalarından yalnızca biri. Sekiz yüz yıllık İslam hâkimiyetinin ardından reconquista/yeniden fetih hareketi ile Hristiyan krallıkların eline geçen Endülüs topraklarında İslam’ı gizlice yaşayarak varoluş mücadelesi veren Moriskolar, erken modern dönem Avrupa tarihinin en dikkat çeken ve üzerinde en çok çalışılan topluluklarından biri olmuştur. Dinî ve kültürel kimliklerini korumak gayesiyle Arap harfleriyle yazılan İspanyolca aljamiado literatürünü ortaya çıkaran Moriskoların tarihi, bugün Avrupa’da mülteci statüsünde yaşayan Müslümanlara uygulanan sosyal politikalarla yakından ilişkili olması sebebiyle üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

1492’de Granada’nın düşüşü sonrasında bölgede kalan Müslümanların hukuki varlıkları 1499 yılına kadar belirli kısıtlamalar dâhilinde tanınmış ve Hristiyan hâkimiyeti altında yaşayan bu Müslüman gruba “bulunduğu mekâna yerleşip kalmış, oraya uyum sağlamış” anlamında “müdeccen” (mudejar) adı verilmiştir. Ne var ki 1502’de Kardinal Cisneros’un İspanya topraklarındaki dinî birliği sağlama amacıyla çıkardığı bir karar neticesinde, Müslümanların hukuki varlıklarına resmen son verilmiş, geride kalan bu Müslüman gruba ise vaftiz edilerek Hristiyanlaştırılmak ya da İspanya topraklarını terk etmek dışında bir seçenek bırakılmamıştır. Bu tarihten itibaren İspanya

topraklarında kalan ve İslam’ı gizlice yaşayan bu Müslümanlar “Morisko” olarak adlandırılmıştır.

Christoph Weiditz’in Morisko kadınların kıyafetlerine dair çizimi.

16. yüzyılın ilk yarısından itibaren enstitülerin ve camilerin kapatılması; kıyafet, müzik, eğlence ve yemek kültürüne müdahale gibi Moriskolara uygulanan bir dizi asimilasyon faaliyeti arasından en önemlisi, Arapçanın hem yazılı hem de sözlü kullanımının yasaklanması olmuştur. 16. yüzyılın ilk yarısında başlayıp aşamalı olarak birçok bölgede uygulanan Arapça yasağı ile Engizisyon mahkemesi görevlileri, adeta Arapça eser avına çıkmış ve başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere Arapça eserlere el koymaya başlamışlardır. Kitapların büyük bir kısmının yakılması ve din önderlerinin zorla Hristiyanlaştırılması neticesinde Moriskolar, dinî bilginin ulaşılamaz hâle geldiği ve buna bağlı olarak Müslüman kimliğinin yok olmaya başladığı bir sürece girmişlerdir.

Arapçayı kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak gören Moriskolar için ellerinde kalan son Arapça eserlerin paha biçilmez bir değere sahip olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Bunun bir örneğini Valensiyalı Angela Magón'ın hayatında görmek mümkündür. Arapça kitaplarını korumak için büyük mücadele veren Müslüman hanımlardan yalnızca biri olan Magón, gösterdiği tüm çabaya rağmen Arapça eserleri toplamak için ev ev dolaşan Engizisyon görevlilerinin zulmüne uğramaktan kurtulamamış ve yatağının şiltesi altında sakladığı, Kur'an'dan duaların yer aldığı, kitabını gizlemeyi başaramamıştır. Engizisyon görevlileri, eve girip kitaba el koymak istediklerinde Angela'nın gözyaşlarıyla gösterdiği güçlü direnişle karşılaşınca kitabını alamayacaklarını anlamış ve geri vermek zorunda kalmışlardır. Fakat bir süre sonra eve gönderilen papaz kitaba el koymayı başarmış ve Angela, Arapça kitap bulundurmamak suçundan yargılanan mahkûmlar arasında yerini almıştır.

Alfaquies (Fakihler)

Engizisyon görevlilerinin peşine düştüğü Moriskoların başında “alfaquies” olarak adlandırılan bilginler gelmektedir. Arapça *الفقيه* kelimesinin karşılığı olan ve fakihler olarak adlandırılan bu grup, Arapçayı ve İslam hukunu bilen, unutulmaya yüz tutan İslam inanç ilkelerini ve ibadetlerini Moriskolara öğreten bilginlerdir. Ramazanın başlangıç ve bitişini tespit için hilali gözlemek, zorla Hristiyanlaştırılmış halka gizlice Kuran'ı Kerim'i ve duaları öğretmek, namazın nasıl kılınacağını anlatmak, çıkan bir çatışmada aracılık yapmak gibi pek çok faaliyetin yanı sıra “alfaqui” lerin en önemli faaliyetleri arasında, artık Arapça bilmeyen ve İspanyolca konuşmak zorunda bırakılan halk için temel Arapça kaynaklardan İspanyolcaya tercüme edilecek eserlere karar vermek ve başta Kuran-ı Kerim'in olmak üzere bu eserlerin tercümesini yapmak da yer almaktadır.

Toledo Kuran'ı olarak adlandırılan ve 1606 senesine tarihlendirilen Kur'an tercümesi, bu dönemden günümüze ulaşan en eski Kur'an-ı Kerim tercümesidir. Müellifi bilinmeyen tercümenin bir tarafında Kur'an'ın orijinal Arapça metni, diğer tarafında İspanyolca açıklaması yer alır. Müellifin eserine başlarken yazdığı bağışlanma talebi ise Moriskoların, harflerini kaybetmenin hüznünü derinden hissettiklerini ortaya koyan en güzel örneklerdendir. Eserine okuyucudan özür dileyerek başlayan müellif, Arapça harfleri bilmeyen Moriskolar için tercümenin gereğine işaret ederek Kur'an'ı Hristiyan alfabesi ile yazdığı için okuyucuların kendisini kınamaması ve mazur görmesi için adeta yalvarmaktadır.

Arap Harfleriyle İspanyolca: Aljamiado Literatürü

Bir toplumun kimliğini oluşturan bütün unsurları sırayla kaybeden Moriskolar, uygulanan Arapça yasağı ile köklerine dair tüm izleri kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarını anlayınca varoluş mücadelesinin son ve belki en önemli halkası olan “harfleri koruma” müca-

delesine girmiş ve tarihte örneğine az rastlanan yeni bir literatür meydana getirmişlerdir: Aljamiado literatürü. Arapça *عجمي حلال* kelimesinin karşılığı olan ve “Arapça olmayan, yabancı dili” anlamındaki aljamiado, Arap harfleri kullanılarak yazılan İspanyolcayı ifade etmek için kullanılmıştır. 14. yüzyıl ila 17. yüzyıl arasında Arapça yasağının en şiddetli uygulandığı bölgeler olan Aragon ve Kastilya'daki Müslümanların geliştirdikleri bu literatür, Morisko kültürünün en önemli tanıklarındır.

Aljamiado yazmalarından bir örnek.

Aljamiado eserleri, erken dönem Arapça eserlerin İspanyolcaya tercümesi, Batı Avrupa metinlerinden uyarlamalar ve telif eserler olmak üzere üç kısımda ele alınmakla birlikte literatürün büyük çoğunluğunu tercüme ve derleme eserler oluşturmaktadır. Çoğunlukla müellifleri bilinmeyen ve “alfaqui”ler tarafından yazıldığı tahmin edilen eserlerin muhtevası göz önüne alındığında ise aljamiado literatürünün genel itibarıyla dinî bir literatür olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim edebiyat, tıp ve sihir gibi farklı alanlarda yazılmış aljamiado eserlerin olduğu bilinmekle birlikte bu eserlerin büyük çoğunluğunun dinî içerikli olduğu görülmektedir. Kur'an'dan sureler, hadis ve tefsir metinleri, dualar ve İslam ibadet esaslarına dair kurallar eserlerde yer alan belli başlı konulardır.

Aljamiado'nun biçimsel özelliklerine bakıldığında ise Arap alfabesini kullanarak İspanyolca yazmanın belli birtakım düzenlemeleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Örneğin; İspanyolcadaki a, i, ve u sesli harfleri için sırasıyla fetha, kesra ve damme hareke sistemi kullanılırken e ünlüsü için fetha ile beraber elif kullanılmıştır. İspanyolcada yer alıp Arapçada yer almayan “o” ünlüsü için ise yeni bir işaret kullanmak yerine u harfinde olduğu gibi damme işareti tercih edilmiştir. Sessiz harflere gelince, İspanyolcada yer alıp Arapçada yer almayan bazı sessiz harfler için şedde işaretinin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; “p” harfi için şeddeli پ, ç sesiyle okunan “ch” harfi için şeddeli چ, “rr” harfi için şeddeli

ر, “x” harfi için şeddeli ش ve “ñ” harfi için ise şeddeli ن kullanılmıştır. ظ ط ض ص ق harfleri aljamiado yazınında nadir kullanılan harfler olmuştur ki çoğunlukla Arapça kökenli kelimelerin yazımında tercih edilmiştir.

Günümüzde aljamiado el yazmalarının büyük çoğunluğuna İspanya’nın Madrid şehrindeki CSIC Kütüphanesi (Consejo Superior de Investigaciones Científicas), İspanya Milli Kütüphanesi (Biblioteca Nacional de España), Kraliyet Kütüphanesi (Real Academia Española) ve El Escorial Kütüphanesi (Real Biblioteca del Monasterio de El Escorial) ev sahipliği yapmaktadır. Eserlerin bir kısmı, dijital ortama aktarılmış ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. [1] Madrid dışında İspanya’nın Kastilya ve Aragon bölgesi şehirlerinden Zaragosa, Toledo, Barcelona, Cuenca gibi şehirlerde de aljamiado yazmaları bulunmaktadır. İspanya dışında ise aljamiado yazmalarının İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, Cezayir, Katar, Meksika ve Avustralya gibi farklı ülkelerde de örnekleri bulunmakla birlikte bu ülkelerdeki eserlerin sayısı oldukça kısıtlıdır.

Aljamiado eserleri, İslam’ın gizlice yaşandığı dönemde Moriskoların inanç, kültür ve örfleri ile Hristiyan topluma entegrasyon sürecinde yaşadıkları değişim ve dönüşüm hakkında kendi ağızlarından bilgiler aktarması sebebiyle büyük önemi haizdir. Öte yandan, günümüzde gerek “Arabizi” adı verilen yapay alfabeler, gerekse latinizasyonun sık kullanımı sebebiyle Arapçayı Latin harfleri ile yazma meylinin giderek arttığı bir dönemde aljamiado literatürü, bize sürecin bir zamanlar tam tersine işlediğini hatırlatması sebebiyle çok daha anlamlı hâle gelmektedir.

Fatma Büşra Çoban: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Ana Bilim Dalı’nda “Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri” başlıklı teziyle tamamladı. Aynı bölümde doktora eğitimine, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İspanyol Dili ve Edebiyatı bölümünde lisans eğitimine devam etmektedir. Endülüslü’te hadis ilmi, Endülüslü ve Doğu İslam dünyası arasındaki ilmî irtibatlar üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

[1] Aljamiado yazmalarının örnekleri için: https://dlme-network.org/library/catalog?f%5Bbag_data_provider_en%5D%5B%5D=Consejo+Superior+de+Investigaciones+Cient%3A%Dficas+%28CSIC%29&sort=title&view=gallery

Kaynaklar

Castilla, Nuria de, *Uses And Written Practices in Aljamiado Manuscripts, Creating Standards. Interactions with Arabic Script in 12 Manuscript Cultures*, edited by Dmitry Bondarev, et al., Berlin, De Gruyter, 2019, pp. 111-29.

García-Arenal, Mercedes, *Comparing Minorities of Converso Origin in Early Modern Spain: Uses of Language, Writing and Translation*, In *The Iberian Peninsula and Beyond*, edited by José Alberto R. Silva Tavim, Maria Filomena Lopes de Barros, Lúcia Liba Mucznik, Cambridge Scholars Publishing, 2015, pp. 117-54.

García-Arenal, Mercedes, *The Converted Muslims of Spain, Morisco Cultural Resistance and Engagement with Islamic Knowledge*, *Routledge Handbook of Islam in The West*, edited by Roberto Tottoli, Routledge, 2015, pp. 38-55.

Tejón, Fernando, *Aljamía Fonética*, <http://sites.google.com/site/verdakrajono/>

Villaverde Amieva, Juan Carlos, *Los Manuscritos Aljamiado-Moriscos Hallazgos, Colecciones, Inventarios y Otras Noticias*, *Memoria de los Moriscos: Escritos y relatos de una diáspora cultural / coord. por Alfredo Mateos Paramio, 2010. págs. 91-128.*

Mesail.